

ประกาศนียบัตรการศึกษาตามแนวสติปัญญา ๔ ถึง

ธรรมกาย และพระนิพพานของพระพุทธเจ้า

โดย พระเทพญาณมงคล (เสริมชัย ชยมงฺกโล-พลพัฒนาฤทธิ)

(น.ธ.เอก,ป.ธ.๖,ร.ป.ม.เกียรตินิยม“ดี”,มธ.)

บทที่ ๑

ประกาศนียบัตรก่อนอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

เกิด วันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๗๒ ที่บ้านถนนหัก ตำบลนางรอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ (ใกล้ปราสาทภูเขาพนมรุ้ง) ในตระกูลราชการ-พ่อค้า-เกษตรกรรม เป็นครอบครัวผู้มีอันจะกินพอสมควร คุณปู่ “อ้าว” (ชื่อที่ชาวบ้านเรียก) คือหลวงพิทักษ์ - วรคุณ อดีตเจ้าเมือง(อำเภอ)นางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ บิดาชื่อ นายทองดี - มารดาชื่อนางบุญนาค (ตีบ) อาชีพทำนา - ค้าขาย มารดาเป็นลูกสาวชาวจีนกวางตุ้ง (จากมณฑล กวางตุ้ง ประเทศจีน) บิดาเป็นลูกชายคนเดียวของปู่

เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จากโรงเรียนบ้านถนนหัก จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียนกฤษณวิทยา อำเภอนางรอง จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนบุรีรัมย์วิทยาลัย และจบเตรียมอุดมศึกษา (แผนกอักษรศาสตร์) จากโรงเรียนราชสีมาวิทยาลัย (สมัยที่โรงเรียนตั้งอยู่ใกล้ชุมทางรถไฟ “จิระ”) อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็น ๑ ในนักเรียนโรงเรียนราชสีมาวิทยาลัย ที่มีผลการสอบชั้นเตรียม-อุดมศึกษาทั่วประเทศที่สอบไล่ได้คะแนนเยี่ยม ๕๐ คน และได้รับการติดยาชื่อที่ Board กระทรวงศึกษาธิการ เป็นเวลา ๑ ปีการศึกษาในยุคนั้น

จบการศึกษาชั้นปริญญาตรีสาขาพาณิชยศาสตร์การบัญชี (พณ.บ.) และประกาศนียบัตรการบัญชี (เทียบเท่าปริญญาตรี) จากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี

มีท่านอาจารย์จรูญ วิมลศิริ เป็นคณะบดี และมีศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ (อดีตรองประธานองคมนตรี) เป็นอธิการบดี

ในยุคแรกที่เข้าเรียน มีท่านอาจารย์สาขาวิชาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ที่ต้องกราบขอพระคุณหลายท่าน ได้แก่ท่านศาสตราจารย์ ดร.คุณหญิงพยอม และ ดร.สุธิสิงห์เสนห์ ฯลฯ และมีเพื่อนร่วมรุ่น ได้แก่ ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี (ต่อมาท่านได้ดำรงตำแหน่งคณะบดี คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี อธิการบดี และนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามลำดับจนเกษียณอายุ) คุณศิริลักษณ์ รัตนกร (เคยดำรงตำแหน่งผู้จัดการตลาดหลักทรัพย์ฯ) กับเพื่อนรักข้าพเจ้า พล.ต.นิพนธ์ พลภัทรพิจารณ์ ซึ่งได้ถึงแก่กรรมเมื่อเพิ่งเกษียณอายุได้ ๑ ปี และคณะนักศึกษาหญิงผู้เรียนดี ฯลฯ ซึ่งต่อมาได้ยืนยันว่าเพื่อนร่วมรุ่น ได้ถึงแก่กรรมไปทีละคนๆ ตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามๆ กันไป ก็ต้องเตรียมทำใจ เพื่อถึงคิวเราบ้างไม่ช้าก็เร็ว

ซึ่งก็ต้องขอบคุณ คุณครู –อาจารย์ และเพื่อนๆร่วมรุ่นที่ยังพอไปเยี่ยมเยียนกันได้ ก็ได้มาเยี่ยมเยียนอามตภาพทุกๆ ปี เสมอมา แม้ต่างชราภาพกันแล้ว และแม้ค่อยๆ เจียบหายกันไปทีละคนสองคน

ขณะเรียนอยู่ชั้นปริญญาตรีนั้น ข้าพเจ้าเริ่มมีชีวิต “ครอบครัว” และได้รับราชการเป็นเสมียนพนักงานอยู่กองวิชาการ กรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กรมสรรพากร (เดิม) อยู่ปลายถนนราชดำเนินกลาง ใกล้ที่ONGสนามหลวง ในยุคนั้น มี พล.ท.มล.ขาบ กุญชร เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ คุณชู ฒ ลำปาง เป็นรองอธิบดี คุณกำจัด กีพาณิชย์ เป็นหัวหน้ากองวิชาการ (ต่อมาได้เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์) และมีคุณประดิษฐ์ ไทยานนท์ เป็นหัวหน้าแผนก อาศัยที่ผู้บังคับบัญชา ใจดี-เห็นอกเห็นใจลูกน้อง ท่านจึงอนุญาตให้ไปเรียนที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างขอบสนามหลวงกับแม่น้ำเจ้าพระยา โดย

เดินลัดข้ามคลองเล็กๆ ผ่านขอบสนามหลวงไปเรียนที่คณะฯ จบการศึกษา
ชั้นปริญญาตรี พาณิชยศาสตร์ (พณ.บ.) และประกาศนียบัตรการบัญชี (เทียบเท่า
ปริญญาตรี)

ในการที่ข้าพเจ้าได้เข้าทำงานเป็นเสมียนพนักงานอยู่กรมประชาสัมพันธ์แม้เป็น
ระยะเวลาอันสั้น ก็ยังมีผลให้ข้าพเจ้าได้รับเมตตาจากผู้ใหญ่ในกรมประชาสัมพันธ์ ที่
ได้เคยให้ความร่วมมือช่วยเหลือในการเผยแพร่ธรรมอีกหลายท่าน เช่นท่านรักษัศศักดิ์
วัฒนพานิช ผู้ซึ่งต่อมาได้เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ แม้เมื่อข้าพเจ้าได้ลาออก
มาแล้ว ขณะเมื่อมาทำงานอยู่สำนักข่าวสารอเมริกัน ได้ดำเนิน โครงการ“ธรรมปฏิบัติ
เพื่อประชาชน วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ” โดยมีพระเดชพระคุณ พระธรรมธีรราชมหามุนี
(ปัจจุบันคือเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระ
สังฆราช) อธิบดีสงฆ์ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ เป็นประธาน พระเมธีวราภรณ์
(ปัจจุบันคือ “พระเดชพระคุณพระวิสุทธีวงศาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ รองเจ้า
อาวาสวัดปากน้ำฯ) เป็นรองประธาน (ฝ่ายปริยัติธรรม) และพระเดชพระคุณ พระ
ภวนาโกศลเถร (ปัจจุบันคือ พระเดชพระคุณ พระราชพรหมเถร อธิการเจ้าอาวาส
วัดปากน้ำ -ฝ่ายวิปัสสนา -มรณภาพแล้ว) เป็นรองประธาน (ฝ่ายวิปัสสนา) และ
ข้าพเจ้า ในนาม “มงคลบุตร” เป็นกรรมการผู้จัดการรายการวิทยุ “ธรรมสู่สันติ”
ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยของกรมประชาสัมพันธ์ ร่วม
๒๐ สถานี (ทั่วประเทศ) โดยมีท่านรักษัศศักดิ์ฯ อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ในครั้งนั้น
กับ ศ.ดร.นิคม จันทรวิฑูร อธิบดีอธิบดีกรมแรงงาน ผู้ซึ่งภายหลังได้ไปทำหน้าที่
ผู้อำนวยการ ILO องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ในสังกัด UNO องค์การ
สหประชาชาติ) ก็ได้ช่วยให้รายการ “ธรรมสู่สันติ” ได้ออกอากาศ ทางสถานี
วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยไปทั่วประเทศ ต่อมาอีกหลายปี ซึ่งเป็นเรื่องที่น่า
อนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคนั้น เพิ่งเปลี่ยนชื่อ ตามนโยบายของรัฐบาล สมัยจอมพล ป. (แปลก) พิบูลย์สงคราม (หลวงพิบูลย์สงคราม) จากคำว่า “มหาวิทยาลัย - ธรรมศาสตร์และการเมือง” (ตั้งขึ้นโดย รัฐบาลในยุคก่อน และมีศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ประสานการณ์มหาวิทยาลัย) มาเป็น “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” จนถึงปัจจุบัน

ต่อมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เปิดการเรียนการสอนชั้นปริญญาโท สาขาวิชา รัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration) จึงได้สมัครสอบเข้าเรียนได้ และสาขาวิชาที่เรียนส่วนใหญ่เป็นภาษาอังกฤษ ตำราเรียนก็เป็นภาษาอังกฤษแทบทั้งสิ้น แต่ก็ได้ตั้งใจเรียนเต็มเวลาเพื่อให้สำเร็จโดยเร็ว เพื่ออนาคตของครอบครัวด้วย จึงต้องลาออกจากกรมประชาสัมพันธ์โดยปริยาย และสามารถเรียนสอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชาตามหลักสูตร ๑ ปี ครึ่ง ก็จบภาคข้อเขียนพิศดาร (Comprehensive Courses) คือสอบรวมทุกลักษณะวิชา ซึ่งเป็นภาคบังคับ เมื่อสอบไล่ได้ จึงมีสิทธิ์ทำวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จการศึกษา ชั้นปริญญาโท ทางรัฐประศาสนศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยสมบูรณ์

พอข้าพเจ้าได้สอบไล่ภาควิชาข้อเขียนพิศดาร (Comprehensive Course) ได้สำเร็จครบตามหลักสูตร (โดยไม่ต้องสอบซ่อม) ยังไม่ได้ทำวิทยานิพนธ์ ก็พอดี Mr. Daniel L. Camp ผู้อำนวยการ Regional Research Office, U S I S, American Embassy กรุงเทพฯ ซึ่งดูแลและควบคุมโครงการวิจัยและประเมินผล สำนักข่าวสารอเมริกัน ที่ตั้งอยู่ในประเทศต่างๆ ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ สำนักงานในประเทศอินเดีย พม่า ไทย ฟิลิปปินส์ ลาว เขมร เวียดนาม ญี่ปุ่น และได้หวั่นเป็นต้น ได้ส่งเจ้าหน้าที่มาเชิญข้าพเจ้าไปทำหน้าที่ Research Assistant สำนักวิจัยภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ข้าพเจ้าจึงไปรับทำงานในหน้าที่ดังกล่าว เป็นพนักงาน คือข้าราชการท้องถิ่นของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (U.S. Government Local Employee) ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

และได้ทำวิทยานิพนธ์ชั้นปริญญาโท รัฐประศาสนศาสตร์ (รป.ม.เกียรตินิยม “ดี”) ได้สำเร็จในปีเดียวกันนี้เอง

พอทำงานมาได้ ๕ ปี ก็ถูกส่งไปดูงานและเรียนเพิ่มพูนความรู้และทักษะประสบการณ์ ในวิชาการวิจัยและประเมินผล ที่สถาบันสังคมศาสตร์ Institute Of Social Research, The University Of Michigan, Ann Arbor ประเทศสหรัฐอเมริกา แล้วออกเดินทางไปดูงาน Public Opinion Survey Research ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศสหรัฐอเมริกา แห่งสุดท้ายในอเมริกา คือ ที่ East-West Center, Hawaii แล้วได้เดินทางไปดูงานดังกล่าวทั้งในต่างประเทศอื่นๆ เช่น อินเดีย อิสราเอล ญี่ปุ่น ไต้หวัน และฮ่องกงฯ พอกลับมาทำงานได้ประมาณ ๕-๖ เดือน ก็ได้รับเลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าฝ่ายวิจัย (Research Specialist) จนลาออกก่อนเกษียณอายุ ๓ ปี เมื่อสิ้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๕ และเป็นพนักงานบำนาญของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในระหว่างทำงานอยู่สำนักข่าวสารอเมริกัน กรุงเทพฯ นั้น ก็ได้รับเป็นผู้บรรยายพิเศษสาขาวิชาการสำรวจวิจัยประชามติและการประเมินผลงานการสื่อสารมวลชน แก่นักศึกษาชั้นปริญญาตรี วิทยาลัยกรุงเทพฯ โดยมีท่านอาจารย์ ดร.เจริญ คันธวงศ์ เป็นอธิการบดี (ก่อนมีฐานะเป็นมหาวิทยาลัย) ที่ชอยกั้วยนำไทย และ

เป็นผู้บรรยายแก่นักศึกษาชั้นปริญญาตรีและชั้นปริญญาโท คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ อาคารที่เคยเป็นที่ตั้งคณะรัฐประศาสนศาสตร์แต่เดิม ที่เคยเรียนอยู่ชั้นปริญญาโท ดังที่กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งมาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๕ จึงได้หยุดสอน แต่แม้นี้ เมื่อบวชแล้วในพรรษาแรก ก็ยังได้ร่วมกับคณาจารย์จากทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำตำราเรียน ชื่อ

(ถ้าจำไม่ผิด) หนังสือ “สถิติวิจัย-สื่อสารมวลชน” ให้ไว้ ณ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชอีกด้วย

ในการได้เข้าศึกษาเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนจบชั้นปริญญาตรี/โท และได้เข้าทำงานในองค์กรของรัฐบาลต่างประเทศที่มีสำนักงานอยู่ในประเทศไทย ดังกล่าวแล้ว ก็ได้มีเพื่อนร่วมสถาบันศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แล้วมาเป็นเพื่อนร่วมงานกันทั้งส่วนราชการและองค์กรระหว่างประเทศอีกหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านอาจารย์อรุณ งามดี อดีตเพื่อนนักศึกษาชั้นปริญญาโท คณะรัฐประศาสนศาสตร์ และอดีตผู้อำนวยการโรงเรียนการประชาสัมพันธ์ (ภายหลังได้เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์) ได้เชิญข้าพเจ้าไปเป็นผู้บรรยาย “วิชาการสำรวจวิจัยประชามติ” ให้แก่นักเรียน/ข้าราชการ ผู้เรียนหลักสูตรประชาสัมพันธ์ (ฝ่ายอำนาจการ) อีกหลายรุ่น และข้าราชการและนักเรียนหลักสูตรดังกล่าวนั้น ก็ได้เจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการถึงระดับเป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ เช่นท่านสมพงษ์ วิสุทธิแพทย์ กับท่านอื่นๆ อีกหลายท่าน และแม้เมื่อข้าพเจ้าบวชมาในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านอาจารย์อรุณ งามดี ก็ยังได้เมตตาติดตามมาช่วยกิจการให้การศึกษา อบรม เผยแผ่ธรรมะกับข้าพเจ้า โดยมารับหน้าที่เป็น ประธานมูลนิธิพุทธภาวนาวิชาธรรมกาย ต่อจากท่านศาสตราจารย์บัญญัติ สุชีวะ อยู่นานจนสิ้นวาระ และปัจจุบันท่านยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษามูลนิธิฯ อีกทั้งท่านรองศาสตราจารย์สมพร แสงชัย เคยเป็นเพื่อนร่วมงานกันที่องค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐฯ (U.S.O.M.) ซึ่งท่านเหล่านี้เป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่สมัยเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาด้วยกัน แม้แก่เฒ่าแล้วก็ยังไม่วาย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งแต่เดิมคือ “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง” จึงเป็นสถาบันการศึกษาแห่งเดียวในประเทศไทย ที่ข้าพเจ้าประทับใจ ฝังใจ ในอดีต ได้เป็นสถานที่หล่อหลอมวิชาความรู้และประสบการณ์ในการปกครองและ

บริการราชการแผ่นดิน ตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขอย่างบริสุทธิ์และสมบูรณ์ดีที่สุดในโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (Southeast Asian Countries) ที่ข้าพเจ้าภูมิใจในสถาบันแห่งนี้ ที่ได้มาเรียน-ศึกษาหาวิชาความรู้ ได้ความรู้ซึ่งทั้งในด้านการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดิน กับอีกทั้งในด้านการเศรษฐกิจ-การคลัง และการบริหารธุรกิจเอกชน

อีกประการหนึ่ง คือ ตลอดระยะเวลาที่ดำเนินชีวิตมา ยังได้ประสบพบเห็นตรงๆ ด้วยตนเองจากการศึกษาวิจัย และ/หรือจากสื่อมวลชนต่างๆ เกี่ยวกับพฤติกรรมของนักปกครอง – นักบริหารประเทศชาติ ซึ่งมีทั้งนักการเมือง นักการทหาร และนักวิชาการ มาหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่ยุคจอมพล ป. (แปลก) พิบูลย์สงคราม (หลวงพิบูลย์ฯ) แล้วก็มาถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ (อดีตรองนายกรัฐมนตรี และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) จอมพลถนอม กิตติขจร พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ (ประธานองคมนตรี-ปัจจุบัน) จนมาถึงยุคประชาธิปไตยเบ่งบานอยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็กลับหุบเหวเฉาลงอีก (ขณะที่เขียนร่างหนังสือนี้ คือ วันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๕ ข้าพเจ้ามีอายุ ๘๗ ปีเต็ม (อย่าง ๘๘)

นี่คือประสบการณ์ในชีวิต ก่อนได้รับการบรรพชาอุปสมบท เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๕ มาถึงปัจจุบัน

เริ่มตั้งแต่เป็นเด็กหนุ่มบ้านนอก เดินทางเข้ากรุงด้วยมือเปล่า มาปกครองและบริหารตน ปกครองและบริหารครอบครัว เพื่อสร้างชีวิตตน ในกรุงจนศึกษาสำเร็จสูงพอประมาณ และได้มีโอกาสเข้าทำงานทางวิชาการ เป็นพนักงานของรัฐบาลต่างประเทศ จนลาออกก่อนเกษียณอายุ (เมื่ออายุได้ ๕๗ ปีเต็ม ว่างปีที่ ๕๘) เพื่อมาศึกษาสัมมาปฏิบัติธรรม บำเพ็ญบุญบารมี เพื่อความเจริญและสันติสุขในบ้านปลายชีวิตอยู่ ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ๕ พรรษา และได้มาเป็นเจ้าอาวาสวัด

หลวงพ่อดชธรรมกายาราม ที่พระมหาเถรานุเถระ ข้าพเจ้าฯ และญาติโยมได้ช่วยกัน
สร้าง/จัดตั้งขึ้น ที่อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๔ ตลอด
มาจึงถึงตราบเท่าทุกวันนี้

บทที่ ๒

ศรัทธาศึกษาสัมมาปฏิบัติถึงธรรมกาย

และพระนิพพานของพระพุทธเจ้า

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าได้ทำงานอยู่สำนักข่าวสารอเมริกัน (US.Information Service, American Embassy กรุงเทพฯ) ข้าพเจ้าได้มีเพื่อนร่วมงาน อยู่ในแผนกศิลป์ และนิทรรศการ (Arts & Exhibits) ผู้สนใจในพระพุทธศาสนาหลายคน ได้แก่ คุณ ประเสริฐ เกตุทัต (หัวหน้าแผนก-ถึงแก่กรรมแล้ว) คุณประยุทธ์ เงามระจ่าง (ผู้สร้าง หนังสือรุ่นคนแรกของไทย-ถึงแก่กรรมแล้ว) คุณสะอาด ถนอมวงศ์ คุณบุญชัย เมฆางกูร และคุณนพรัตน์ ลีวศิริ พอเลิกงานตอนเที่ยง รับประทานอาหารเที่ยงแล้ว ต่างก็กลับมาชุมนุมสนทนาธรรมกันเป็นประจำ ข้าพเจ้าก็ได้ไปร่วมวงสนทนากับเขา ด้วยเสมอ หลังจากที่ได้อสนทนากันถึงปัญหาแนวทางปฏิบัติธรรม ของหลายสำนัก ได้แก่ สำนัก พอง-ยุบ สายวัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ สำนัก “สัมมาอะระหัง (ธรรมกาย)” สายวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ สำนัก “พุทธโธ” สายพระอาจารย์ (หลวงปู่) มั่น ภูริทตฺโต และสำนักอานาปานสติ สายสวนโมกข์ (หลวงพ่อพุทธทาส) ด้วยวิญญูณ ของนักวิจัยจึงได้ผลสรุปเพื่อตัดสตินใจเลือกแนวทางปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ถึง ธรรมกาย และพระนิพพานของพระพุทธเจ้าของสำนัก “สัมมาอะระหัง” โดยพระเดช พระคุณ หลวงพ่อวัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ปฏิบัติได้ผลดี คือ ถึงธรรมกายและพระนิพพาน เป็นที่ประจักษ์แล้วจึงสอนผู้อื่น ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าท่าน สอนตรงตามหลักไตรสิกขา คือการศึกษาอบรมกาย-วาจา (ด้วยเจตนาความคิดอ่านที่ดี) โดยทางศีล และการศึกษาอบรมจิต โดยทางสมาธิ เรียกว่า “สมถภาวนา” และอบรม ปัญญา โดยทางวิปัสสนาภาวนา รวมเรียกว่า “สมถวิปัสสนาภาวนา หรือกัมมัฏฐาน

ซึ่งเป็นการศึกษาสัมมาปฏิบัติ ตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา” คือ มรรคมืองค์ ๘ ที่สมบูรณ์และชัดเจนทุกขั้นตอน

เฉพาะในเรื่อง “ศีล” ข้าพเจ้าได้ยืนยันว่าพระเดชพระคุณหลวงพ่อ (พระมงคลเทพมุนี สด จนุทสโร) ท่านเคร่งครัดในศีล คือท่านมีความสำรวมในศีลและอินทรีย์มาก ได้ทราบว่ามีพระผู้ใหญ่ใกล้ชิดกับท่านรูป ๑ ชอบให้ผู้หญิงคนหนึ่งเข้าไปคุยด้วยในกุฏิ ซึ่งเป็นห้องแคบๆ ท่านห้ามแล้วก็ยังฝืนทำ มีวันหนึ่งท่านเห็นด้วยญาณทัศนะว่า พระภิกษุรูปนั้น ให้ผู้หญิงคนนั้นเข้าไปคุยด้วยในห้องอีกแล้ว ท่านได้ใช้ให้ศิษย์คนหนึ่งไปดูให้เห็นประจักษ์ด้วยตา แล้วกลับมารายงานท่าน หลวงพ่อท่านก็ได้ลงโทษให้ขับออกไปเสียจากวัด ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง ก่อนพระเดชพระคุณหลวงพ่อฯ จะมรณภาพ ท่านไม่ทราบว่าวัดมีเงินเท่าใด แต่ท่านปรารภกับผู้ใกล้ชิดว่า อยากได้พระบรมสารีริกธาตุ ที่ได้มีผู้ขุดเจาะเจดีย์ทุ่งล่อ (อยู่จังหวัดพะเยา) แล้วได้นำมาจะถวายแกมขายให้ท่านๆ ก็ถามผู้ใกล้ชิดว่า เคี้ยวนี้มีเงินไหม? ถ้ามีจะได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้ แล้วให้สร้างเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้น ตรงบริเวณหน้าหอฉัน แต่ทราบจากผู้ใกล้ชิดว่าเงินไม่มี (หรือมีไม่พอก็ไม่ทราบ) ในระยะเวลานั้น พระเดชพระคุณหลวงพ่อฯ ท่านจึงยังไม่ได้พระบรมสารีริกธาตุนั้น ต่อมาภายหลังที่ท่านได้มรณภาพแล้ว มีคฤหบดีได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้แล้วนำมาถวายไว้ที่วัดปากน้ำฯ และที่เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกายในปัจจุบัน และพระเดชพระคุณพระราชพรหมเถร รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ก็ได้เมตตาแบ่งมาให้ไว้ที่ข้าพเจ้าส่วนหนึ่ง เพื่อบรรจุในพระมหาเจดีย์สมเด็จพระกำลังสร้างอยู่ในขณะนี้ด้วย ก็เป็นที่น่าอนุโมทนาในปฏิปทาและวัตรปฏิบัติของพระเดชพระคุณหลวงพ่อวัดปากน้ำฯ ยิ่งนัก ที่เคร่งครัด-สำรวมในศีลและพระปาฏิโมกข์ โดยไม่จับ-ไม่เก็บเงินทองด้วยตัวท่านเองเลย

ต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ก็ได้สร้างพระมหาเจดีย์สำเร็จ และเข้าใจว่าเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทั้งที่มีในครั้งนั้น และที่ได้มีเพิ่มเติมในภายหลัง บรรจุประดิษฐานไว้เป็นที่เคารพสักการะ ณ ภายในพระมหาเจดีย์ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้สร้างสำเร็จแล้วนั้นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ซึ่งนับเป็นปูชนียวัตถุที่เคารพสักการะสูงสุด ของพุทธศาสนิกชน มาตราบเท่าทุกวันนี้

ในส่วนของการศึกษาสัมมาปฏิบัติ สมาธิและปัญญา ชื่อว่าสมถวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น ในขั้นการเจริญภาวนาสมาธิ คือการอบรมจิตให้เป็นสมาธิแนบแน่นมั่นคงนั้น ข้าพเจ้าได้ยืนยันว่า พระเดชพระคุณหลวงพ่อวัดปากน้ำฯ ท่านได้อาศัยวิธีการเพ่งแสงสว่าง ชื่อว่า “อาโลกกสิณ” เอาผลของการเพ่งกสิณแสงสว่างจนสามารถถือเอาบริกรรมนิมิต-อุคคหนิมิต-ปฏิภาคนิมิต ซึ่งปรากฏเป็นดวงใสสว่าง ที่มีอนุภาพให้ได้สมาธิ ตั้งแต่ขั้น “ขณิกสมาธิ-อุปจารสมาธิ” และถึง “อัปปนาสมาธิ” ให้เป็นสมาธิแนบแน่นมั่นคงถึงขั้นเป็นฌานจิต ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปได้นั้น มาใช้ดวงแก้วกลมใส (เช่น ดวงแก้วหินพลี) เป็นบริกรรมนิมิต เป็นอุบายวิธีใช้สอนศิษยานุศิษย์ให้เจริญภาวนาสมาธิ โดยให้นึกเห็นดวงกลมใส ใจอยู่ในกลางของกลางดวงกลมใส ประกอบการบริกรรมภาวนาว่า “สัมมาอะระหังฯฯ” ประกอบกัน ให้ใจสงบตรงศูนย์กลางกาย แล้วจะเห็นดวงใสสว่าง คือ “ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์” ในระดับมนุษย์ธรรม ที่ทำให้มาเกิด – ไปเกิดเป็นมนุษย์....ฯลฯ

และพรรคพวกได้เล่าให้ฟังว่า “หลวงพ่อวัดปากน้ำ” ท่านได้ดวงใสสว่างที่ศูนย์กลางกาย ซึ่งสามารถนิทราขยายให้โต(จากวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ) ถึงคลองเตย (ห่างจากที่ทำงานที่อยู่ถนนสาทรใต้ประมาณ ๒ กม.)ก็ได้ เพื่อนๆ ร่วมสนทนาเขาว่าอย่างนั้น ทำให้รู้สึกสนใจ อยากลองไปเข้าศึกษาและปฏิบัติดู เพื่อนๆ ก็แนะนำให้ไปที่ “บ้านธรรมประสิทธิ์” (เป็นที่ตั้งมูลนิธิธรรมประสิทธิ์ในครั้งนั้น) อยู่ภายในเขตวัด

ปากน้ำ ว่าเขาเปิดสอนทุกวันอาทิตย์ จึงพาลูกๆ (ลูกสาววัย ๑๔ – ๑๓ – ๑๒ ขวบ) ผลัดกันไปเรียน-ฝึกปฏิบัติภาวนาด้วย ในไม่ช้าลูกสาวทั้ง ๓ คนก็ปฏิบัติได้ถึง “ธรรมกาย” ด้วยอุบายวิธีเบื้องต้นดังที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อญาติศนะของลูกๆ แก่กล้าพอสมควร ทิพย์จักขุเจริญขึ้น อาจารย์ในครั้งนั้น คือท่านอาจารย์ไพบูลย์ ธรรมชโย (วิสุทธิผล) คือพระเทพญาณมหามุนี เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกายในปัจจุบัน กับคุณยายจันทร์ ขนนกยูง เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม “บ้านธรรมประสิทธิ์” ได้สอนวิธีเจริญสมาบัติ ชำระธาตุธรรม และจิตใจ/ญาณทัศนะให้บริสุทธิ์ผ่องใส แล้วตรวจภพ-จักรวาล ดู “ปู่” คือบิดาของข้าพเจ้า ที่ล่วงลับไปก่อนหน้านี้มานานแล้ว(ประมาณ ๓๐ กว่าปี) โดยไม่มีรูปถ่ายของท่านไว้เป็นที่ระลึกด้วยปรากฏว่าลูกๆ ทั้ง ๓ เห็น “ปู่” กำลังเสวยวิบากกรรม (ได้รับผลกรรม) อยู่ในนรกเพราะเวรสุรา (ยาเสพติด-คือดื่มสุราที่ละก๊งสองก๊ง เวลามีก็ดื่ม ไม่มีก็ไม่ดื่ม คือไม่ได้ถึงกับติดจนงอมแงม) แล้วอาจารย์ก็สอนวิธีช่วยคุณปู่ โดยให้ท่านรับศีล ๕ แล้วให้ท่านอนุโมทนาส่วนบุญที่ลูกหลานได้มาเข้าศึกษา-ปฏิบัติภาวนาธรรม และบริจาคทาน ฯลฯ “ปู่” (คือบิดาของข้าพเจ้า) จึงเปลี่ยนภพภูมิเกิดเป็นเทพบุตร (ด้วยกำเนิดโอปปาติกะ) ไปทันที ณ บัดนั้นเอง

ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อถือและศรัทธาในการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวนี้ อันมีรายละเอียดอยู่ในมรรคมืองค์ ๘ และก็รวมลงในสติปัฏฐาน ๔ ข้อ “มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม” คือ นิเวศน์ ๕ ตลอดถึงอริยมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง และวิธีนี้ยังเป็นวิธีการเจริญปัญญาจากการที่ได้ทั้งรู้-ทั้งเห็น สภาวะธรรม ตลอดถึงอริยสังขาร คือ ทุกขสังขัจจ สมุทัยสังขัจจ นิโรธสังขัจจ และมรรคสังขัจจ ตามความเป็นจริงชัดเจน

และยังลูกๆ ปฏิบัติได้ถึงอายตนิพพาน ตามพระพุทธคำรัสในนิพพานสูตรว่า “อตุติ ภิกขเว ตทายนน...ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะ (คือพระนิพพาน) นั้นมีอยู่...ฯลฯ” ก็จะยิ่งช่วยให้เจริญปัญญาเห็นแจ้งในสภาวะธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้เห็น

บรรดาสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ มีชาติ-ขั้น-กรรม-กิเลส และแม้บุญ ปรุงแต่ง ย่อมตกอยู่ในอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ คือ “อนิจจัง” เป็นของไม่เที่ยง “ทุกขัง” เป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นานตลอดไป ผู้ใดยึดถือด้วยตัณหาและทิฏฐิ (ความเห็นผิด) แล้วย่อมเป็นทุกข์ และสุดท้ายก็แตกสลายหมดสภาพเดิมของมันไป เป็น “อนัตตา”

กล่าวโดยสรุป อุปาทานในขั้น ๕ (รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร และวิญญาณ) เป็นทุกข์ ดังพระบาลีว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจอุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา

และยังได้เห็นว่า ในอายตนิพพาน (อายตน์ หมายความว่า บ่อเกิด ที่อยู่ (วาสวภูฐาน)¹ ซึ่งเป็นที่สถิตอยู่ของพระนิพพานธาตุ ที่เห็นด้วยญาณรัตนะ ของพระธรรมกาย ว่าคือธรรมกายตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ผู้ดับขั้นปรินิพพาน ด้วย“อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ” (พระนิพพานธาตุที่ไม่มีเบญจขั้นครอง หรือเหลืออยู่) นี้เอง ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่จะตรัสรู้ ยังเป็นพระมหาโพธิสัตว์อยู่ ได้แสวงหา“โมกขธรรม” เพื่อความหลุดพ้นจากสภาวะธรรมที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อความเข้าถึง ได้รู้-เห็น และเป็น “อมตธรรม” คือ ธรรมที่ไม่ตาย เป็นสภาวะที่เที่ยง (นิจจัง) เป็นสุข (สุขัง) และเป็นอตตาที่วิมุตติหลุดพ้นจากสังขารธรรม อันมีกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นเครื่องปรุงแต่งทั้งปวง ดังที่

(๑) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา “อนัตตลักษณะสูตร” เปรียบเทียบคุณลักษณะของ “อัตตา” อันเป็นคุณลักษณะของพระนิพพานธรรม กับ สามัญญลักษณะ (อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา) ของสังขารธรรม มี

¹ ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ หน้า ๑๒๒

เบญจขันธ์ (ได้แก่รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ เป็นต้น) ให้พระปัญจวัคคีย์ ผู้
ได้บรรลุคุณธรรมเป็นพระโสดาบัน และตกระแสพระนิพพานหมดทั้ง ๕ องค์แล้ว ว่า
“ถ้ารูป... ฯลฯ “จักได้เป็นอตตมาแล้วไฉน รูป... ฯลฯ นั้น ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ...
แต่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะรูปเป็น “อนัตตา” รูป... ฯลฯ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

(๒) พระพุทธองค์ได้ตรัสอีกว่า อสังขธรรม มีอยู่ การสลัดออก ซึ่ง
สังขตธรรม (มีเบญจขันธ์ เป็นต้น) จึงปรากฏ ดังพระพุทธดำรัสมีมาในปาฎิกามี
วรรค อุทาน ว่า

อตุถิ ภิกฺขเว อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ, โน เจ ตํ
ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ, นยิธ ชาตสฺส
ญฺตสฺส กตสฺส สฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ, ยสฺมา จ โข
ภิกฺขเว อตุถิ อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ ตสฺมา ชาตสฺส ญฺตสฺส
กตสฺส สฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยติ.²

แปลความว่า

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็น
แล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็น
แล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้
มีแล้วไฉน การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว
อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย

² พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๖๐ หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แล เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว
ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประชุมแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่
ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัย
กระทำแล้ว ประชุมแต่งแล้ว จึงปรากฏ.

(๓) หลวงพ่อวัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ท่านปฏิบัติตาม
แนวสติปัฏฐาน ๔ ได้ถึงธรรมกาย และอายตนนิพพาน ท่านจึงกล่าวเสมอว่า พระ
พุทธองค์เมื่อก่อนแต่จะตรัสรู้ ได้ทรงแสวงหาโมกขธรรม เพื่อความหลุดพ้นจากธรรม
ที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ที่ต้องตาย (คือ มตฺตรม) และเพื่อความบรรลุถึงธรรมที่
ไม่ตาย คือ ธรรมที่ทรงสภาวะ นิจุจํ สุขํ และ อตฺตา นังเอง

หนึ่งในวิปัสสนากถา ปัญญาवरคนี้ คุณลักษณะของพระนิพพานธรรม ที่เป็น
ตรงกันข้ามกับ “อนัตตา” ท่านกล่าวว่า “ปรมตฺถ” (มีประโยชน์สูงสุดยิ่ง) แม้นั้นก็
ตาม ก็เป็นคุณลักษณะ ร่วมในคุณลักษณะ ๔๐ ข้อ ที่ท่านแสดงไว้ในวิปัสสนากถานี้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นคุณลักษณะร่วมกับ อสังขตธรรมด้วยกันนั่นเอง ดังเช่นว่า

ปญฺจกฺขนุเช สขฺขตโต ปสฺสนุโต อนุโลมิกํ ขนฺุติ ปฏฺิลกฺติ. ปญฺจนุํ ขนฺุธานํ
นิโรโช อสงฺขตํ นิพฺพานนฺุติ ปสฺสนุโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกมฺติ

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของอันปัจจัยประชุมแต่ง ย่อมได้
อนุโลมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีปัจจัยประชุม
แต่ง ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม³ (อธิบายว่า เทียบต่อการบรรลุมรรคผล ได้แก่
หยั่งลงในขณะมรรคญาณ และผลญาณ)

³ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัทธิทามวรรค ข้อ ๑๓๕
หน้า ๖๓๓.

แล้วปรากฏในพระพุทธดำรัส แสดงคุณลักษณะ เป็นเช่นเดียวกับ
“อัตตลักษณะ” ว่า

น อุปาโท ปญฺญายติ	ไม่ปรากฏความเกิด ๑ (คือ “ไม่เกิดใหม่อีก”)
น วโย ปญฺญายติ	ไม่ปรากฏความ เสื่อมสลาย ๑ (คือ “ไม่ตาย”)
น จิตฺตสฺส อญฺญตฺตํ ปญฺญายติ	เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความ แปรปรวน (เป็นอื่น) ๑ ⁴ (คือ “เที่ยง”)

ซึ่งเป็นสถานะที่ตรงกันข้าม กับ “สังขตธรรม”⁵ (มีเบญจขันธ์ เป็นต้น)

อุปาโท ปญฺญายติ	ปรากฏความเกิด ๑
วโย ปญฺญายติ	ปรากฏความเสื่อมสลาย ๑ (คือ “ตาย”)
จิตฺตสฺส อญฺญตฺตํ ปญฺญายติ	เมื่อตั้งอยู่ ปรากฏความ แปรปรวน (เป็นอื่น) ๑ (คือ “ไม่เที่ยง”)

(๔) สมเด็จพระสังฆราชแพ (ติสุตเทวมหาเถร) วัดสุทัศน์เทพวราราม
ราชวรมหาวิหาร ท่านแสดงไว้ว่า ความรู้ที่เกิดปัญญาของเราจริงๆ นั้น ควรต้องรู้ทั้ง
๒ อย่าง คือ รู้ฝ่ายรับและฝ่ายปิด รู้ทั้งของแท้และของเทียม จึงจัดเป็นความรู้จริง
ฉะนั้นฉันใด คนที่ไม่รู้จักอัตตาแล้ว จะรู้จักว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตานั้นไม่ได้ ถึงเห็น
และพูดอยู่ก็เห็นและพูดตามสัญญาเท่านั้นไม่ใช่ความรู้ความเห็นตนเอง สมเด็จพระ

⁴ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ข้อ ๔๘๗ หน้า ๑๕๒.

⁵ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ข้อ ๔๘๖ หน้า ๑๕๒.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอริยชนพุทธสาวกของพระองค์ ผู้มีญาณจักขุอันเสร็จมา แต่พระอริยมรรคท่านเห็นว่า ชั้น ๕ เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน เพราะท่านได้ธรรมอย่างอื่น คือ พระนิพพานเป็นอัตตาแล้ว ความรู้ของท่านเป็นความรู้จริงแท้ เพราะฉะนั้นแล พระองค์จึงตรัสกับพระพวกเบญจวัคคีย์ว่า อมตธรรมเราได้แล้ว ครั้นต่อมา พระองค์ก็ทรงแสดงชั้น ๕ เหล่านั้นว่าเป็นอนัตตา ให้พระพวกเบญจวัคคีย์ฟัง เช่นนี้ พิจารณาดูเถอะ คนที่ไม่ได้อัตตาจะพูดว่า ชั้น ๕ เป็นอนัตตาอย่างไรได้^๖

(๕) หลวงปู่(พระอาจารย์)มั่น ภูริทัตตมหาเถร ได้แสดงโวหารธรรม ว่า
 “ได้สมบัติทั้งปวง ไม่ประเสริฐเท่าใดตน เพราะตัวตน
 เป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง”

(จากแผ่นจารึกในพิพิธภัณฑสถาน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถร

วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร)

และพระเดชพระคุณท่านได้แสดงโวหารธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสภาวะ
 พระนิพพานธรรม ว่า

“พระชีนาสพเจ้าทั้งหลายดับโลก ๓ รุ่งโรจน์อยู่ คือ ทำการ
 พิจารณา และบำเพ็ญเพียรเป็น ภาวิโต พหุลิกโต คือ ทำให้มาก
 เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย
 ทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้ จนเป็นอกิริยา ก็ย่อมดับโลก ๓
 ได้ การดับโลก ๓ นั้น ท่านพระชีนาสพเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะ
 ขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก เลยทีเดียว คงอยู่กับที่
 นั้นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็คงเช่นเดียวกัน พระองค์

^๖ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร) วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร เถรปัญญาธิ
 : หสน.อาทรการพิมพ์, พ.ศ.๒๕๕๔)

ประทับนั่งอยู่ ณ ควางไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลก ๓
 ก็มีได้หะขึ้นไปในโลก ๓ คงดับอยู่ที่จิต จิตนั่นเองเป็นโลก ๓
 ฉะนั้น ท่านผู้ต้องการดับโลก ๓ พึงดับที่จิตของตนๆ จนทำลาย
 กิรียา คือ ตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิรียา (คือ
 นิโรธธาตุ/พระนิพพานธาตุ) เป็นฐิติจิต ฐิติธรรม อันไม่รู้จัก
 ตาย (อมตธรรม) ฉะนั้นแล.”⁷

จึงยังทำให้เห็นพระอริยสังขธรรม คือ ทุกขสังข – สมุทัยสังข – นิโรธสังข
 (สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุปัจจัยดับ) และมรรคสังข (หนทางปฏิบัติให้ถึงความพ้น
 ทุกข์ และถึงความเจริญ – สันติสุข) คือ โมกขธรรม ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นทางให้บรรลุ
 คุณธรรม ถึงอริยมรรค/ผล ได้ ตามระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ
 และประสิทธิภาพสูง

ก็ยังมีศรัทธาปสาทะ ในการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ถึง
 ธรรมกายและพระนิพพานของพระพุทธเจ้า ที่หลวงพ่อดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี
 (สด จนฺทสโร) ท่านปฏิบัติได้เข้าถึง – ได้รู้ – ได้เห็น – ได้เป็น – อย่างมั่นคง – ไม่คลอน
 แคลน

แม้ตัวข้าพเจ้าเองนั้น การศึกษาสัมมาปฏิบัติธรรมก็ยังไม่ได้เจริญเท่าที่ควร
 เหมือนลูกๆ จึงต้องพยายามต่อไปและต่อๆ มาจนปัจจุบัน แต่ก็ได้อาศัยข้อมูลปฐมภูมิ
 (Primary Source) ที่เชื่อถือได้ จากลูกๆ ที่มีได้มีมาสาโดย และที่ถูกต้องตามพระ
 ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และที่สมบูรณ์ดีขึ้นเป็นลำดับ ก่อให้เกิดศรัทธา-
 วิริยะ-สติ-สมาธิ-ปัญญา ดีขึ้น และค่อยๆ แก่กล้าเป็น “พละ คือ พลัง” อันได้แก่
 ศรัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ สูงๆ ขึ้น ต่อมาเป็นลำดับ

⁷ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ, มุตโตทัย: รุ่งแสงการพิมพ์, ไม่บอกปีพิมพ์ หน้า ๒๗

แต่ก็ยังไม่ถึงกับก้าวล่วงข้ามโคตรปुरुชน (โดยความบรรลุมรรคผล) เป็นพระ
อริยบุคคลได้ ด้วยยังมีเหตุปัจจัยหลักๆ ของผู้ปรารถนาพุทธภูมิ ที่จำเป็นต้องบำเพ็ญ
ต่อๆ ไปอีกนาน ทั้งด้วยศรัทธาและปัญญาตามรอยพระศรัทธา-ปัญญาธิโกโพธิสัตว์ ที่มี
มาแต่อดีตจนได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามานับไม่ถ้วน จนกว่าบุญ
บารมีจะเต็มบริบูรณ์ ให้สามารถบำเพ็ญสมณธรรมถึงความตรัสรู้พระอริยสัจธรรม
กล่าวคือ “โมกขธรรม” ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ ด้วยตนเองได้

บทที่ ๓

ศรัทธาการศึกษาสัมมาปฏิบัติถึงธรรมกาย

และพระนิพพานของพระพุทธเจ้า (ต่อ)

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนพระสงฆ์สาวกเสมอว่า

อตฺตทึปา ภิกฺขเว วิหฺรธ อตฺตสฺรณํ อนนฺถสฺรณํ

ธมฺมทึปา ธมฺมสฺรณํ อนนฺถสฺรณํ ฯ⁸

แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มี “ตน” (อตฺต) เป็นที่พึ่ง มี “ตน” (ธมฺม) เป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่เถิด.

และพระองค์ก็ตรัสว่า พระองค์ทรงเป็น “ธรรมกาย” บ้าง “พรหมกาย” บ้าง “ธรรมภูต” บ้าง “พรหมภูต” บ้าง ดังที่ ตรัสกับสามเณรวาเสฏฐะ และภารทวาชะ กับพวกว่า

ตถาคตสฺส เหนฺตํ วาเสฏฺฐา อธิวจันฺถ ธมฺมกาโย อิติปิ
พฺรหฺมกาโย อิติปิ ธมฺมภูโต อิติปิ พฺรหฺมภูโต อิติปิ ฯ⁹

แปลความว่า

ดูก่อนวาเสฏฐะ และภารทวาชะ เพราะคำว่า ธรรมกาย ก็ดี ว่า พรหมกาย ก็ดี ว่า ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี เป็นชื่อ ตถาคต.

⁸ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค ข้อ ๔๕ หน้า ๘๔.

⁹ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค ข้อ ๕๕ หน้า ๙๒.

อธิบายความว่า

๑. เรื่อง “อตฺตา”

เรื่อง “อตฺตา” คือ “ตัวตน” ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มี “ตน” คือ “อตฺตา” เป็นที่พึ่ง และมี “ตน” คือ “อตฺตา” เป็นสรณะ คือ เป็นที่พึ่งอาศัยได้ตลอดกาล คือ “พระนิพพาน” นั้น ทรงหมายถึง “ตน” หรือ “ตัวตน” ๒ ระดับ คือ “ตัวตน” ระดับโลกิยธรรม ชื่อว่า เป็นตัวตนโดยสมมติ ๑ กับ “ตัวตน” ระดับโลกุตตรธรรม ชื่อว่า เป็นตัวตนโดยปรมาตฺถ์ ๑ ดังที่พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายความหมายของ “อตฺตา – ตัวตน” นี้ว่า

“โก ปเนตฺถ อตฺตา นาม ? โลกิยโลกุตฺตรธมฺโม”¹⁰

แปลความว่า

ถามว่า ก็อะไร ชื่อว่า “อตฺตา” ในคำว่า อตฺตาที่ปา
เป็นต้นนี้ แก้วว่า โลกิยธรรม และ โลกุตตรธรรม ชื่อว่า
“อตฺตา”.

ดังจะได้อธิบายขยายความพอสังเขปต่อไป

(๑.๑) อตฺตา คือ ตัวตนระดับโลกิยธรรม ชื่อว่า เป็นตัวตนโดยสมมติ คือ เป็นตัวตนเพียงอาศัยเป็นที่พึ่งได้ชั่วคราว – ไม่ได้ถาวรตลอดไป กล่าวคือ เพื่อดำเนินชีวิต และศึกษาปฏิบัติธรรม ได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศึกษาสัมมาปฏิบัติอบรมกาย – วาจา – ใจ โดยทางศีล – สมาธิ – ปัญญา อันมีรายละเอียดอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เพื่อความเข้าถึง – ใต้รู้ – ใต้เห็น และใต้เป็น “อตฺตา” อันเป็น “โลกุตตรธรรม” คือ

¹⁰ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มณีกาย ปาฎีกวรรค ภาค ๓ หน้า ๓๐-๓๑.

ตัวตนแท้ โดยปรมาตม์ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา เมื่อก่อนแต่จะตรัสรู้ ได้ทรงแสวงหาโมกขธรรม – คือ ธรรมนำให้ถึงความพ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารจักร และต้องประสบกับความเกิด – แก่ – เจ็บ – ตาย ของตนโลกียะอย่างไม่สิ้นสุดนี้แหละ

ตน “โลกียธรรม” นี้ เป็นสังขารธรรม คือ ธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ทั้งฝ่ายบุญกุศล (กุสลา ฌมฺมา) และฝ่ายบาปอกุศล (อกุสลา ฌมฺมา) และฝ่ายกลางๆ ไม่ดี – ไม่ชั่ว (อพฺยา กตา ฌมฺมา) และประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ (มหาภูตรูป ๔) ได้แก่ ธาตุน้ำ – ธาตุดิน – ธาตุไฟ – ธาตุลม และชั้น ๕ (เบญจชั้น หรือ ๕ กอง) ได้แก่ รูปชั้น (กองรูป) ๑ - นี้ฝ่าย “รูปกาย” หรือ “รูปธรรม” กับฝ่าย “จิตใจ” หรือ นามชั้น ๔ นี้ ฝ่าย “นามธรรม” ได้แก่ เวทนาชั้น (กองเวทนา หรือ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึก สุขสบาย/ไม่สบาย/เฉยๆ เป็นต้น) ๑ สัญญาชั้น (กองสัญญา คือ ธรรมชาติที่จดจำ) ๑ สังขารชั้น (กองสังขาร คือ ธรรมชาติที่คิด – น้อมไปสู่ และ/หรือ ปรุงแต่งอารมณ์) ๑ และวิญญาณชั้น (กองวิญญาณ หรือ ธรรมชาติที่รับรู้ อารมณ์) ๑ และยังประกอบด้วยอาหาร – น้ำ – เกล็ด – อุดู (ความหนาว/ร้อน) และแม้กาลเวลา ฯลฯ เป็นต้น

จึงมีสภาพที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ชื่อว่า เป็นสภาพไม่เที่ยง (อนิจจัง) เพราะเมื่อเกิดขึ้น มีความตั้งอยู่แล้ว ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่ง ๑ จึงเป็นทุกข์ (ทุกขัง) คือ ทนอยู่ในสภาพเดิมตลอดไปไม่ได้ ๑ ผู้ใดยึดถือว่าเป็นตัวตนที่คงอยู่ตลอดไปย่อมเป็นทุกข์ ๑ และสุดท้าย ที่เกิดมามีชีวิต – มีวิญญาณครอง ก็ต้องตายอีกเรื่อยไป ส่วนที่ไม่มีชีวิต ที่ไม่มี

วิญญูณครอง ก็ต้องแตกสลายหมดสภาพเดิมของมันไปหมดทั้งสิ้น ไม่มี
 สถานะที่เป็นตัวตน บุคคล – เรา – เขา – ของเรา – ของเขา หรือของ
 ใครๆ อีกต่อไป ชื่อว่า เป็น อนัตตา คือ เป็นสภาพที่ไม่มีตัวตนแท้ ที่จะคงอยู่
 ตลอดไปได้เลย จึงชื่อเพียงว่า เป็น “ตัวตนสมมติ” ที่พอเป็นที่พึ่งได้
 ชั่วคราว เท่านั้น

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสแก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาปัญญา เพื่อ
 ยกภูมิจิตขั้นสูง “นิพพิทาญาณ” ดังปรากฏในติลลิกขณาทิกาคาว่า

“สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนุทติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารา ทฺถุขาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนุทติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา
สพฺเพ ฐมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนุทติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา” ¹¹

แปลความว่า

“เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย
 ไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ ข้อนี้เป็นทาง
 เหตุความหมดจด.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย
 เป็นทุกข์ เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ ข้อนี้เป็นทาง
 เหตุความหมดจด.

¹¹ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท ข้อ ๓๐ หน้า ๕๑-๕๒.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย
เป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ ชื่อนี้เป็นทาง
เหตุความหมดจด.”

และได้ประธานหลักใช้ในการพิจารณาพระไตรลักษณ์นี้ว่า

ยทนิจฺจํ ตํ ทฺกฺขํ ยํ ทฺกฺขํ ตทนต์ตา.¹²

แปลความว่า

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น
เป็นอนัตตา.

เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค ได้
อธิบายพระพุทธานุญาตว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” นี้ไว้ในคัมภีร์ธัมม-
ปทัฏฐกถาว่า

“ตตฺถ สพฺเพ ธมฺมาติ ปญฺจกฺขนฺธาเอว อธิปฺเปตา.

อนตฺตาติ ‘มา ชีรนฺตุ มา มียนฺตุติ วเส วตฺเตตฺตํ น สกฺกาติ

อวสวตฺตนฺตฺเถน อนตฺตา สฺสญฺญา อสฺสามิกา อนิสฺสราติ อตฺถโธ”¹³

แปลความว่า

“พระพุทธพจน์ว่า สพฺเพ ธมฺมา ในพระคานานั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาเบญจขันธ์เท่านั้น.

พระพุทธพจน์ว่า อนตฺตา ความว่า ชื่อว่า อนัตตา คือ ว่างเปล่า

ไม่มีเจ้าของ ไม่มีอิสระ เพราะความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ

¹² พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกาย ชนฺธวรรค ข้อ ๔๒ หน้า ๒๘.

¹³ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา ภาค ๗ หน้า ๖๒.

ว่า ‘ใครๆ ไม่อาจให้เป็นไปในอำนาจว่า ‘ธรรมทั้งปวง จงอย่าแก่
จงอย่าตาย’”

และได้แสดงไว้ในคัมภีร์มโนรถปุรณีว่า

“สพฺเพ ฌมฺมา นาลํ อภินิเวสย เอตฺถ สพฺเพ ฌมฺมา นาม
ปญฺจกฺขนฺหฺรา ทฺวาทสยตฺตานานิ อฏฺฐารส ชาติโย เต สพฺเพปิ
ตณฺหาทิกฺขวิเวสน อภินิเวสย นาลํ น ปริยตฺตา น สมตฺตา
น ยุตฺตา. กสฺมา. คหิตากาเรน อติฏฺฐนฺโต. เต หิ ‘นิจฺจา สุขา
อตฺตาติ คหิตาปิ อนิจฺจา ทฺกฺขา อนตฺตาเว สมปฺชฺชนฺติ. ตสฺมา
นาลํ อภินิเวสย”¹⁴

แปลความว่า

“ในพระพุทธพจน์ว่า สพฺเพ ฌมฺมา นาลํ อภินิเวสย นี้ มี
วินิจฉัยดังต่อไปนี้. ชื่อว่า ธรรมทั้งปวง ก็คือ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘ ธรรมแม้ทั้งหมดนั้น ไม่ควร คือ ไม่ถูก ไม่ชอบ ไม่เหมาะ
ที่จะยึดมั่นด้วยตัณหาและทิฏฐิ. เพราะเหตุไร ธรรมแม้ทั้งหมดนั้น
จึงไม่ควรยึดมั่น. เพราะธรรมเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่โดยอาการที่จะยึดถือ
ไว้. จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้น แม้นตนจะยึดถือเอาว่า ‘สังขารทั้งหลาย
เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา’ ก็ย่อมสำเร็จผลว่า เป็นของไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งปวง
นั้นจึงไม่ควรยึดมั่น”

พระพุทธดำรัสว่า “สพฺเพ ฌมฺมา อนตฺตา” ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา จึงหมาย
เฉพาะสังขารธรรมทั้งหลาย กับธรรมอื่นที่ไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นของเที่ยง
ในความเป็นสุขที่ถาวรแท้จริง และไม่มีสาระในความเป็นตัวตนเท่านั้น มิได้รวมถึง

¹⁴ คัมภีร์มโนรถปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ภาค ๓ หน้า ๑๕๓.

วิสังขาร คือ พระนิพพาน อันเป็นปรมาัตถธรรม ที่มีสาระ (สารํ นิพพานํ) เป็น
อสังขตธรรม (อสังขตํ นิพพานํ) และ เป็นอมตธรรม (อมตํ นิพพานํ)¹⁵ ด้วยแต่
ประการใด

เพราะเหตุดังนี้ ผู้สนใจศึกษาสัมมาปฏิบัติ พึงเข้าใจความหมายของคำว่า
“อนัตตา” ว่าหมายถึง “สภาวะ” ของธรรมชาติทั้งปวงที่ไม่มีแก่นสารสาระ ในความ
เป็นของเที่ยง ในความเป็นสุขที่ถาวรแท้จริง และไม่มีสาระในความเป็นตัวตนของใคร
ที่เที่ยงแท้ถาวรแต่ประการใดด้วย ดังปรากฏในคัมภีร์เนตติวิภาวินี ว่า

“อนตฺตาคฺติ นิจฺจสสารสุขสสารอตุตสสารหิตตฺตาคฺติ อสารถฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อนตฺตาคฺติ, อวสวตฺต
วา อนตฺตาคฺติ.”¹⁶

“ชื่อว่า อนตฺตาคฺติ ความว่า สภาวะธรรมทั้งหลาย ที่ชื่อว่า
อนัตตา เพราะปราศจากสาระว่าเป็นของเที่ยง ปราศจากสาระว่า
เป็นสุข และปราศจากสาระว่าเป็นตัวตน.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า อนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปใน
อำนาจ (ของตน).”

(๑.๒) อัตตา ในระดับโลกุตตรธรรม หรือ อัตตา โดยปรมาัตถธรรม

มีฎีกาอรรถาธิบาย โลกุตตรธรรม ๕ คือ อัตตา และที่เป็นที่พึง
ดูเกาะ (คือ พระนิพพาน) ว่า

¹⁵ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๑๓๕
หน้า ๖๒๕-๖๓๔.

¹⁶ คัมภีร์เนตติวิภาวินี ตอนที่ว่าด้วย “เทศนาวิภังควิภาวนา” มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
โรงพิมพ์วิญญูณ กรุงเทพมหานคร ๗, พ.ศ.๒๕๓๘ หน้า ๑๕. (พระมหามนตรี ขนุตติสาโร ป.ธ.๕
วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ เป็นผู้แปล.)

อตุตที่ปาติ เอตถ อตุตสทฺเทน ฌมฺโมเอว วุตฺโต,
 สุวามตฺโต เหนฺฐา วิภาวิตฺโตเอว. นววิโธ โลกุตฺตรฌมฺโม
 เวทิตพฺโพ. โส หิ จตฺตฺหิ โอฆเมหิ อนชฺโฆตฺตณฺเฑยโต ทิปฺปติ
 วุตฺโต.¹⁷

แปลความว่า

ด้วย อตุต ศัพท์ ในบทว่า อตุตที่ปา นี้ ท่านกล่าวถึง
 ธรรมนั่นเอง, เนื้อความนี้ นั่น ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ
 ไว้ก่อนแล้วนั้น เทียบ ฟังทราบว่าเป็น (คือ) โลกุตตรธรรม ๘ อย่าง
 เพราะว่า โลกุตตรธรรม ๘ อย่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 เรียกว่า เกาะ (คือ พระนิพพาน) เพราะไม่ฟังถูกห้วงน้ำทั้ง ๔
 (ได้แก่ ห้วงน้ำ คือ กาม, ภพ, ทิฏฐิ และอวิชชา) ท่วมทับเอา.

อิตฺตาโลกุตฺตระ คือ สภาวะที่เป็นอิตฺตาแท้ ที่สมเด็จพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ให้พากันอาศัยอิตฺตา
 โลกิยะอันเป็นเพียงสมมติบัญญัติ ปฏิบัติธรรมเจริญสติปัญญา
 ๔ เพื่อความบรรลุ คือ เพื่อความเข้าถึง ฐู – เห็น และเป็น
 พระนิพพานธาตุ ที่มีอยู่โดยปรมาตฺถ์ ณ ภายใน เป็นที่พึ่งอย่าง
 แท้จริง คือ เป็นที่พึ่งที่มีสภาพไม่วิปริต ดังเช่น อิตฺตาที่พวก
 ลัทธิภายนอกศาสนาพากันกำหนดถือเอา โดยอาการอันวิปริต
 ตรงข้ามกับความจริงจากอิตฺตาที่มีอยู่โดยปรมาตฺถ์นั้น

สำหรับข้อความใน พระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงว่า
 อิตฺตาโลกุตฺตระ คือ ธรรมโดยปรมาตฺถ์ นี้ มีปรากฏดังเช่นคำว่า

¹⁷ คัมภีร์สันตปาสนา สังยุตตฎีกา มหาวรรค เล่ม ๒ ข้อ ๓๗๕ หน้า ๕๕๗.

“อตุตที่ปา” คัมภีร์อรรถกถาชื่อสุมังคลวิลาสินี ได้อธิบายคำว่า “อตุตา” ในที่นี้ ว่าหมายถึง พระนิพพานอันเป็นที่พึงคูกเกาะ ส่วนคำว่า “ธมฺม” ซึ่งเป็นคำไวพจน์ของคำว่า “อตุตา” ท่านหมายถึง โลกุตตรธรรม ๕ ดังนี้

อตุตที่ปาติ มหาสมุททุกตา ที่ปี วีย อตุตานํ ที่ปี ปติภูจฺจํ กตุวา วิหฺรต. อตุตสรณาคิ อตุตคคติกา โหถ, มา อญญคคติกา. ธมฺมทีปธมฺมสรณปเทศุปี เอเสว นโย. เอตุถ จ ธมฺโมติ นววิโช โลกุตตรธมฺโม เวทิตพุโพ.¹⁸

แปลความว่า

บทว่า อตุตที่ปา ความว่า ท่านทั้งหลายจงทำอตุตาให้เป็นที่พึง (คือ พระนิพพานอันเป็นที่พึงคูกเกาะ) คูกชนผู้อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรกระทำเกาะให้เป็นที่พึงอยู่เถิด. บทว่า อตุตสรณา คือ จงมีอตุตาเป็นคคิ (ที่ไป) จงอย่ามีสิ่งอื่นเป็นคคิ (ที่ไป). แม้ในบทว่า ธมฺมทีป และ ธมฺมสรณ ก็มีนัยเดียวกันนั่นแล. อนึ่ง พึงทราบว่ คำว่า ธรรม ในที่นี้ ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง.

อตุตาโลกุตตรธรรมนี้แหละ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงว่ เป็นคูกเกาะ (พระนิพพาน) คือ เป็นที่พึง เป็นที่ไปในเบื้องหน้า และเป็นธรรมที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ ณ ภายใน คือ เป็นที่พึงที่มีสภาพไม่วิปริต ดังเช่นอตุตาที่พวกลัทธิภายนอกศาสนาพากันกำหนดถือเอา

¹⁸ สารีตถปกาลินี อรรถกถาสังขุดตนิคาย มหาวารวรรค เล่ม ๓ หน้า ๒๗๗.

โดยอาการอันวิปริตจากความจริงตามลักษณะของอัตตาที่มีอยู่โดย
ปรมาตม์ ซึ่งพระธรรมपालเถระ ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ฎีกา
ลีนัตถ์ปกาสนาว่า

ทวิหิ ภาเคหิ อาโป คโต เขตฺถาติ ทิโป, โอะเมน ปริกโต
หุควา อนุชโฆตฺถโณ ภูมิภาโก, อิท ปน จตุหิปี โอะเมหิ,
สัสสารมโหเมเนว วา อนุชโฆตฺถโณ อตฺตา “ทิโป”ติ อธิปเปโต.
เตนาห “มหาสมุทฺทกตา”ติอาทิ. อตฺตสรณาคิ อตฺตปฺปฐิสฺรณา.
อตฺตคตฺติกา วาติ อตฺตปฺปายณาว. มา อญฺญคตฺติกาติ อญฺญํ กิณฺจ
คตฺติ ปฐิสฺรณํ ปฺปายณํ มา จินฺตยิตฺถ. กสฺมา ? อตฺตา นามตฺถ
ปฺรมตฺถโต ฐมฺโม อพฺภนฺตฺรฐฺเฐน, โส เอวํ สมปาทีโต ตุมหากํ
ทีปํ ตาณํ คตฺติ ปฺปายณนฺติ เตน วุตฺตํ “ฐมฺมทีปา”ติอาทิ.¹⁹

แปลความว่า

ชื่อว่า ทิโป (เกาะ) เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่ที่มีน้ำโดย
๒ ส่วน, ได้แก่ ภูมิจากที่ถูกล้อมด้วยห้วงน้ำ (แต่) ไม่ถูกน้ำท่วม,
แต่ว่าในที่นี้ อัตตาที่ท่านประสงค์เอาว่า ทิโป (เกาะ) เป็นอัตตา
ที่ไม่ถูกห้วงน้ำแม้ทั้ง ๔ อย่าง หรือห้วงน้ำใหญ่ คือ สังสารท่วม
ทับได้นั่นเอง. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำ เป็นต้นว่า
มหาสมุทฺทกตา. บทว่า อตฺตสรณา แปลว่า มีอัตตาเป็นที่
ระลึกเฉพาะ. บทว่า อตฺตคตฺติกา วา แปลว่า มีตนเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้านั่นเอง. บทว่า มา อญฺญคตฺติกา ความว่า เธอ
ทั้งหลายจงอย่าคิดถึงคติที่ระลึกเฉพาะที่ไปในเบื้องหน้าอะไรๆ

¹⁹ ลีนัตถ์ปกาสนา มหาวรรคฎีกา ฎีกาที่ฉนิกาย ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

อื่นเลย. เพราะอะไร? เพราะในบทว่า อตุตทีปา เป็นต้นนี้
 ธรรมโดยปรมาตถ์ ชื่อว่า อตฺตา โดยหมายถึง ธรรมที่มี ฌ
 ภายใน. ธรรมโดยปรมาตถ์ที่เป็นอัตตานัน ที่เรอทั้งหลายให้ถึง
 พร้อมแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นที่ไป
 ในเบื้องหน้า. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
 “ธมฺมทีปา” เป็นต้น.

และอรรถกถา ขุททกนิกาย สุตตนิบาต นั้นเอง ได้อธิบายว่า

อตุตทีปาติ อตุตโน คุณฺเอย อตุตโน ทีปํ กตุวา วิจฺรุตฺตา
 จีณาสวา วุจฺจนฺติ.²⁰

แปลความว่า

พระจีณาสพผู้ทำคุณธรรมของตนนั่นเอง ให้เป็นที่พึ่งของ
 ตน เทียวไป ท่านเรียกว่า เป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง.

อัตตาโลกุตตระ อันเป็นปรมาตถธรรมที่พระอริยเจ้า เช่น
 พระปัญจวัคคีย์ เป็นต้น ผู้ได้สดับพระธรรมเทศนา “อนัตต
 ลักขณสูตร” จากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฌ อธิปัตน
 มฤคทายวันแล้ว และได้บรรลุแล้วนี้แหละ คือ ธรรมที่พระ
 สุปภิปันโน อันมีหลวงพ่อดปากน้ำฯ พระมงคลเทพมุนี (สด
 จนฺทสโร) สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุสเทวมหาเถระ) และ
 หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ฯลฯ ท่านกล่าวหมายถึง ซึ่งต่าง
 แสดงว่า

²⁰ คัมภีร์ปรมาตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๒ หน้า ๒๔๐.

พระนิพพาน เป็นสภาพเที่ยง (นิจุจ)
 เป็นบรมสุข (ปรหม์ สุข)
 เป็นอตฺตา (อตุตา) แท้ (มิใช่อตฺตาโลกิยะ
 อันเป็นเพียงอตฺตาสมมติ หรืออตฺตา
 เทียม)

๒. เรื่อง “ธรรมกาย”

๒.๑. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์
 จินาสพทั้งหลาย ต่างเป็น “ธรรมกาย” ด้วยกันทั้งนั้น

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา นี้ เสด็จอุบัติขึ้นทั้งด้วยรูปกาย
 อุกฺติ และธรรมกายอุกฺติ

ดังมีปรากฏในหนังสือปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
 พระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ดังนี้

“แม่องค์พระตถาคตองค์ศรีสากยมุนีโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า
 นี้ ซึ่งมีความปรากฏในโลกอันสัตว์ได้ด้วยยาก ดังนี้ พระองค์ก็ได้
 อุกฺติบังเกิดขึ้นแล้วในโลก ด้วยรูปกายอุกฺติ และธรรมกายอุกฺติ ทั้ง
 ๒ ประการ พร้อมทั้งอัจฉริยอัปภูตธรรมตามธรรมคานิยมโดยพุทธ
 ธรรมดา

ความบังเกิดขึ้นด้วยรูปกายนั้น จัดเป็น ๒ คือ โอกันติ
 สมัยลงสู่พระครรภ์ (หยั่งลงสู่พระครรภ์มารดาในปฏิสนธิกาลด้วยกาย
 ทิพย์ เห็นได้ด้วยตาธรรมกาย) และ นิกขมนสมัยประสูติจากพระ
 ครรภ์ (เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ)

ส่วนความบังเกิดด้วย**ธรรมกาย**นั้น (เป็นตถาคตหรือ พระพุทธเจ้า พระพุทธรัตนะนั้น) คือ (อภิธรรมโพธิสมัย) **ตรัสรู้พระอนุตตสัมมาสัมโพธิญาณ ฯ**”

และหน้า ๕๑-๕๒ ว่า “... ครั้งนั้น หมื่นโลกชาตุนีก็ห้วนไหว สะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างยังไม่มีประมาณ ก็ได้ปรากฏเกิดมีในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทพดาทั้งหลาย ก็แลอัสจรรยทั้งหลายซึ่งสำเร็จด้วยธรรมคานิยมเห็นปานใด ได้ปรากฏเกิดมีแล้วในโลก เมื่อครั้งพระองค์ประสูติเป็นการเกิดด้วยรูปกายอันบริบูรณ์นั้น ฉันทใด แม้ถึงเมื่ออภิธรรมโพธิสมัย ตรัสรู้พระอนุตตสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการเกิดด้วย**ธรรมกาย**นั้นเล่า สรรพอัสจรรยทั้งปวง เห็นปานนั้น ก็ได้ปรากฏเกิดมีแล้วฉันทนั้น

เพราะว่าความที่มาปรากฏเป็นชาติขึ้นก่อนในชาติความเกิดที่เป็นโลกุตตระ และความที่โลกุตตรธรรมซึ่งไม่เป็นไปสิ้นกาลนานแล้ว และมาปรากฏเป็นชาติขึ้นก่อนในมนุษยโลกนี้ เป็นชาติความเกิดด้วย**ธรรมกาย**แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นมหัศจรรย์ล้นล่วงคุณพิเศษอื่นทั้งปวง เกิดมีในโลกแล้วด้วยประการฉะนี้

เอตตาวตทา มุนินทสฺส

ปวตฺตติทีปนา กถา

รูปกายุปฺปตฺตติชฺมม-

กายุปฺปตฺตติวสา อัย

สทฺธาปฺปสาทฺฐปฺปาทาย

สงฺเขปา ปริกิตฺติตตา.

กถาถ้อยคำที่แสดงประวัติแห่งสมเด็จพระอังกীরสศาकยมุนีโคดม สัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยสามารถความบังเกิดขึ้นด้วย**รูปกาย** และ

ธรรมกาย ข้าพเจ้าทั้งหลายได้แสดงเพื่อจะให้เกิดศรัทธา และเลื่อมใส
โดยย่อ ด้วยประการฉะนี้”²¹

**๒.๑ ก. ในสรวงกเถรคาถา ว่าด้วยพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์
ต่างเสด็จอุบัติแท้โดย “ธรรมกาย”**

สกลัม สมตตัม โรคัม สรณงุโค นาทุทสั ปุพฺเพ

โสยัม โรโค ทิฏฺฐโฐ วจนกรณาติเทวสุต ฯ

เยเนว มกุเคน กโต วิปสุตฺติ

เยเนว มกุเคน ลีชี จ เวสุสฺสุ

กกุสนฺธุโกณาคมนโณ จ กตุสโป

เตนณฺชเสน อคมาสิ โคตโม ฯ

วิตตณฺหา อนาทานา สตุต พุทฺธา ขโยคธา

เยหยมฺ เทสิโต ฐมฺโม ฐมฺมภูเตหิ ตาทิหิ

จตุตาริ อริยสจฺจานิ อนุกมฺปาย ปาณินิ

ทุกขมฺ สมุทโย มกุโค นิโรโธ ทุกฺขสงฺขโย

ยสุมฺมิ นีวตฺตเต ทุกขมฺ สํสารสุมฺมิ อนนฺตกัม

เกทา อิมสุส กายสุส ชีวิตสุส จ สงฺขยา

อญฺโญ ปุณฺพภาโว นตฺถิ สุวิมฺตุโต สพุพฺพริตฺติ ฯ²²

²¹ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ปฐมสมโพธิ(ทรงชำระโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส) : มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒๒/๒๕๓๓ หน้า ๑๐
และหน้า ๕๑-๕๒.

²² พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๖ ขุททกนิกาย เถรคาถา ข้อ ๓๖๕
หน้า ๓๔๐-๓๔๑.

แปลความว่า

“...เมื่อก่อน เราชื่อสรภังคะ ไม่เคยได้เห็นโรค คืออุปาทานชั้น ๕ ครบบริบูรณ์ทั้งสิ้น โรคนั้น อันเราผู้ทำตามพระคำรัสของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ได้เห็นแล้ว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า พระวิปัสสี พระลิขี พระเวสสภู พระกกุสันโธ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ ได้เสด็จไปแล้วโดยทางใดแล พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า โคดม ก็ได้เสด็จไปแล้วโดยทางนั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์นี้ ปราศจากตัณหา ไม่ทรงถือมั่น ทรงหยั่งถึงความสิ้นกิเลส เสด็จอุบัติแท้โดยธรรมชาติ ผู้คงที่ ทรงเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรม คือ อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางเป็นที่สิ้นทุกข์ เป็นทางไม่เป็นไปแห่งทุกข์ อันไม่มีที่สูงสุดในสังสาร เพราะกายนี้แตก และเพราะความสิ้นชีวิตนี้ การเกิดในภพใหม่อย่างอื่นมิได้มี เราเป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากสรรพกิเลส และภพทั้งปวง ฯ”

๒.๑ ข. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีธรรมกายมาก

มहनุตรมฺมา พหุชฺมมฺกายา.²³

แปลความว่า

(นักปราชญ์เหล่านั้น ย่อมเป็นพระสยัมภูปัจเจก-
จีนเจ้า) มีธรรมใหญ่ มีธรรมกายมาก.

²³ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๒ ขุททกนิกาย อปทาน ข้อ ๒ หน้า ๒๐.

พระอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายพระพุทธพจน์นี้ ไว้ในคัมภีร์

วิสุทธิชนวิลาสินี ว่า

ก็ ภูตา? มหนตฺตมฺมา ปุริตฺตมหาสมฺภารา พหุชฺมมกายา
อนนฺกชฺมมสภาวสรีรา.²⁴

แปลความว่า

ถามว่า ท่านเป็นอย่างไร? ตอบว่า ท่านเป็นผู้มีธรรม
ยิ่งใหญ่ คือ มีบุญสมภารใหญ่ อันได้บำเพ็ญมาแล้ว
มีธรรมกายมาก คือ มีสภาวะธรรมมิใช่น้อย เป็นกาย.

๒.๑ ค. พระอรหันต์แสดงตนเองว่า เป็นธรรมกาย

สํวทฺธิโตยํ สุกต รุปกาโย มยา ตว
อานนฺทโย ชฺมมกาโย มม สํวทฺธิโต ตยา.²⁵

แปลความว่า

ถามว่า ข้าแต่พระสุคตเจ้า รูปกายของพระองค์นี้ หม่อม
ฉันทำให้เจริญเติบโตแล้ว ธรรมกายอันน่าเพลิดเพลิดของ
หม่อมฉัน อันพระองค์ทำให้เจริญเติบโตแล้ว.

๒.๒. ผู้ใดเห็นธรรมกายด้วยญาณจักขุ ผู้นั้นเห็นสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์

ดังที่ พระธรรมपालเถระ ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ว่า

โส อารกาว มยฺหํ. อหฺลฺยจ ตสฺสชาติ โส ภิกฺขุ มยา
วุตฺตปฏฺธิปํ อปุเรนฺโต มม ทูเรเยว. อหฺลฺยจ ตสฺส ทูเรเยว.
เอเตน มํสจกฺขุณา ตถาคตทสฺสนํ รูปกายสโมชานนฺจ จ

²⁴ คัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๑ หน้า ๒๔๕.

²⁵ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๓ ขุททกนิกาย อปทาน ข้อ ๑๕๗ หน้า ๒๘๔.

อภรณ์, ญาณจกขุนาว ทสฺสนํ ฌมฺมกายสโมธานเมว จ
 ปมาณนฺติ ทสฺเสติ. เตเนวาท ฌมฺมํ หิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ น
 ปสฺสตี, ฌมฺมํ อปสฺสนฺโต มํ น ปสฺสตีติ

ตตฺถ “ฌมฺโม นาม นววิโช โลกุตฺตรฌมฺโม, โส จ
 อภิชฺฌาตีหิ ทสฺสตีจิตฺเตน น สกฺกา ปสฺสตี, ตสฺมา
 ฌมฺมสฺส อทสฺสนฺโต ฌมฺมกายํ จ น ปสฺสตีติ ตถา หิ
 วุตฺตํ:-

“กีนฺเต วกฺกฺลิตฺติ อิมินา ปุตฺติกาเยน ทิฏฺฐเฐน, โย โช
 วกฺกฺลิตฺติ ฌมฺมํ ปสฺสตี, โส มํ ปสฺสตี. โย มํ ปสฺสตี, โส
 ฌมฺมํ ปสฺสตีติ,

“ฌมฺมญฺโต พุรหฺมญฺโตติ จ

“ฌมฺมกาโย อิติปิ, พุรหฺมกาโย อิติปิติ จ อาทิตฺ.”²⁶

แปลความว่า

คำว่า โส อารกาว มยฺหํ, อหฺลฺยจ ตสฺส (ภิกษุผู้นั้นอยู่
 ห่างไกลเราทีเดียว และเราก็ออยู่ห่างไกลภิกษุผู้นั้น) ความว่า
 ภิกษุผู้นั้น เมื่อไม่บำเพ็ญปฏิบัติที่เราตถาคตกแล้ว ให้
 บริบูรณ์ ก็เชื่อว่าเป็นผู้อยู่ไกลเราตถาคตทีเดียว, และเรา
 ตถาคตก็เชื่อว่าอยู่ไกลเธอเหมือนกัน. ด้วยคำว่า พระองค์
 ทรงแสดงว่า การเห็นพระตถาคตด้วยมังสจักษุก็ดี การอยู่
 ร่วมกันทางรูปกายก็ดี ไม่ใช่เหตุ, การเห็นด้วยญาณจักษุ
 เท่านั้น และการอยู่ร่วมกันด้วยธรรมกายต่างหาก
 เป็นประมาณ, เพราะเหตุที่นั่นนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้า

²⁶ คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๓๓๔.

จึงได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าภิกษุนั้น ไม่เห็น
 ธรรม, เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นเรตถาคต”.

ในคำว่า “เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นเรตถาคต” นั้น
 มีอธิบายว่า “โลกุตตรธรรม ๘ ประการ ชื่อว่า ธรรม, ก็
 เธอไม่อาจจะเห็นโลกุตตรธรรมนั้นได้ด้วยจิตที่ถูกอภิขณา
 เป็นต้น ประทุษร้าย, เพราะฉะนั้น ก็ เหตุที่ไม่เห็นธรรม
 เธอชื่อว่าไม่เห็นธรรมกาย” สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาค
 เจ้าตรัสไว้ว่า:-

“ดูก่อนวัคกสิ ประโยชน์อะไรแก่เธอด้วยกายอันเปื่อย
 เน่านี้ที่เธอได้เห็นแล้ว, ดูก่อนวัคกสิ ผู้ใดแล เห็นธรรม,
 ผู้นั้น ก็เห็นเรตถาคต. ผู้ใดเห็นเรตถาคต, ผู้นั้นก็เห็น
 ธรรม”

และว่า “เรตถาคตเป็นพระธรรม เรตถาคตเป็น
 พรหม”

และว่า “เรตถาคตเป็นธรรมกาย บ้าง, เป็นพรหม
 กาย บ้าง” ดังนี้ เป็นต้น.

๒.๓. พระธรรมกายของสมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
 และพระอรหันต์ เป็น อัตตา

พระธรรมपालเถระ ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ว่า

ปรี วา อตฺตภูตโต ธมฺมกายโต อณฺเฑ ปฏฺฐิปกุขํ วา
 ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หีสตีติ ปรีโม.²⁷

²⁷ คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถถกอายุทกนิกาย จริยาปิฎก หน้า ๓๒๔.

แปลความว่า

หรือบารมีย่อมทำลายปฏิบัติอื่น จาก**ธรรมกายที่เป็น
อิตตา** หรือยอมทำลายหมู่โจร คือ กิเลส ที่ทำความพินาศแก่
ธรรมกายที่เป็นอิตตานี้ เหตุนี้ จึงชื่อว่า **ปรมะ**.

ข้อมูลจากหลักฐานในคัมภีร์ต่างๆ ที่นำมาแสดงพอเป็นตัวอย่างนี้
เพียงพอที่จะสรุปได้ว่า **พระนิพพานธาตุ** ที่**พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า**
พระอรหันต์ปัจเจกพุทธเจ้า และ**พระอรหันต์สาวก** ท่านได้บรรลุแล้ว ขณะ
ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ชื่อว่า “**สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ**” เมื่อแตกกาย
ทำลายขันธแล้ว ชื่อว่า **ดับขันธปรินิพพานด้วย “อนุปาติเสสนิพพาน-**
ธาตุ” นี้ นั่นเอง เป็น**ธรรมธาตุ**ที่ทรง**คุณธรรม** และ**สภาวะพระนิพพาน**
อันมีแก่นสารสาระในความเป็น**ตนโลกุตตระ (โลกุตตรอตุตา)**แท้ ก็คือ
ธรรมกาย (กายที่สำเร็จด้วยธรรม) ที่บรรลุ**อรหัตผลแล้ว** ของ**พระ**
ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า **พระปัจเจกพุทธเจ้า** และ**ของพระอรหันต์เจ้า**
ทั้งหลาย นั่นเอง.

**๒.๔. โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง เป็น อสังขตธรรม และเป็นพระวรกาย
ของพระตถาคต พระอรหันต์**

มีปรากฏในคัมภีร์สารัตถ์ปกาสินี ว่า

โย โข วกุทฺถิ ชฺมฺมฺนฺติ อิทฺ ภควา “ชฺมฺมกาโย โข
มหาราช ตถาคโตติ วุฑฺฒํ ชฺมฺมกาเยตํ ทสฺเสติ. นววิโห หิ
โลกุตฺตรชฺมโม ตถาคตฺสฺส กาโย นาม.”²⁸

²⁸ คัมภีร์สารัตถ์ปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เล่ม ๒ หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

แปลความว่า

ในคำว่า “โย โข วกุถิ ชมฺม” นี้ ฟังทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเป็นธรรมกาย ที่ตรัสไว้ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมกายแล คือ พระตถาคต” ความจริง โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง ชื่อว่าเป็นพระวรกายของพระตถาคต.

มคฺคผลานิ จ อสงฺขตา จ ธาตุ อิเม ชมฺมา โลกุตฺตรา ฯ²⁹

แปลความว่า

คำว่า “โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง” ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และพระนิพพานธาตุ (อสังขตธาตุ) ๑.

เพราะเหตุนี้ ธรรมกายที่บรรลุพระอรหัตผลแล้วนั่นเอง เป็นธรรมที่ทรงคุณธรรมของพระนิพพาน คือ พระนพโลกุตตรธรรม ๕ ประการ เป็นพระนิพพานธาตุ โดยความหมายเดียวกันกับนิโรธธาตุ อันเป็นอสังขตธรรมที่ไม่ปรากฏความเกิด ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย และเมื่อตั้งอยู่ก็ไม่ปรากฏความแปรปรวน และเป็นอิตถาองค์จริง คือ พระตถาคตเจ้า พระอรหันตเจ้า.

²⁹ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๔ (อภิธรรมปิฎก) ข้อ ๓๐๖ หน้า ๒๗๘.

บทที่ ๔

ศรัทธาการศึกษาสัมมาปฏิบัติถึงธรรมกาย

และพระนิพพานของพระพุทธเจ้า (ต่อ)

๑. เรื่อง พระนิพพาน

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนให้เวไนยสัตว์ คือ สัตว์โลกที่พอจะสอนให้รู้ – ให้เข้าใจ เพื่อให้อาศัยตน โลกิยะ หรือ ตนโดยสมมติศึกษาสัมมาปฏิบัติ สมถวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ให้ถึง คือ เป็นตนโลกุตตระ อันเป็น ตนโดยปรমัตถ์ ให้เป็นเกาะ – เป็นที่พึ่ง เป็นที่ไป คือ เพื่อให้บรรลุมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ รวมเป็น พระนพโลกุตตรธรรม ๕ ประการนั้น คือ “ธรรมกาย” อันเกิดแต่การปฏิบัติธรรมได้เข้าถึง ได้รู้ ได้เห็น (แจ้ง) และได้เป็น “ธรรมกาย” นี้แหละ คือ ตนแท้ - - ตนโลกุตตรธรรม กล่าวคือ ตนโดยปรมัตถ์ และเป็น “อสังขตธรรม”

ความเห็นแจ้งแทงตลอดนั้น เป็นไปโดยอาการตรัสรู้พระอริยสังข์ ๔ ด้วยญาณ ๓ คือ สังขญาณ กิจจญาณ และกตญาณ มีอาการ ๑๒ ด้วยความเห็นแจ้งแทงตลอดพระอริยสังข์ ๔ ด้วยญาณเดียว โดยความเป็นของแท้ด้วยอาการ ๑๖ ว่าในบรรดาอริยสังข์ทั้ง ๔ นั้น ทุกขอริยสังข์ ทุกขสมุทัยอริยสังข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ เป็น สังขตธรรม ที่ปรากฏความเกิด (อุปปาโท ปญฺญายติ) ๑ ปรากฏความเสื่อมสลาย (วโย ปญฺญายติ) ๑ เมื่อตั้งอยู่ปรากฏความแปรปรวน (ฐิตสุตฺต อณฺฺยตฺตํ ปญฺญายติ) ๑ ส่วน นิโรธอริยสังข์ นั้น เป็นอสังขตธรรม ที่ไม่ปรากฏความเกิด (น อุปปาโท ปญฺญายติ) ๑ ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย (น วโย

ปญญาติ) ๑ และเมื่อตั้งอยู่ไม่ปรากฏความแปรปรวน (น จิตตส อญญตตฺ
ปญญาติ) ๑³⁰

นิโรธอริยสังข์ โดยความเป็นอสังขตธรรม นั้นแหละ คือ “นิโรธธาตุ” ที่มี
ความหมายเดียวกันกับ “พระนิพพานธาตุ” อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้
ตรัสรู้ และได้ทรงบรรลु คือ มรรค ๔ ผล ๔ พระนิพพาน ๑ รวมเรียกว่า
พระนพ โลกุตตรธรรม ๕ (ประการ) แล้ว ก็คือ “ธรรมกาย” ที่พระพุทธองค์ได้
ทรงแสดงพระองค์ว่าเป็น “ธรรมกาย” อันเป็นตนโลกุตตร ตนโดยปรมัตถ์
นั่นเอง

พระนิพพานนั้น บัณฑิตพึงเข้าใจความหมายโดย ๓ นัย คือ

๑. คุณธรรม ของพระอริยเจ้า และสภาวะพระนิพพาน

คุณธรรมของพระอริยเจ้าผู้บรรลุพระนิพพานธรรมนั้น คือ มรรค ๔
ผล ๔ และนิพพาน ๑ เป็นคุณธรรมของพระอริยเจ้า ๔ ระดับ คือ

๑. ก. คุณธรรมของพระโสดาบันบุคคล ผู้ละสังโยชน์ (คือ กิเลส
เครื่องร้อยรัดให้ติดอยู่กับโลกอันเป็นทุกข์) เบื้องต่ำ ๓ ด้วยพระโสดาปัตติ-
มรรค การปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ได้แก่ ละสักกายทิฏฐิ (ความเห็น
เป็นตัวของตนเป็นเหตุให้ยึดถือตัวตนด้วยตัณหา และทิฏฐิ) วิจิกิจฉา (ความ
ลังเลสงสัยเป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในปฏิปทาเครื่องดำเนิน คือ ในธรรมปฏิบัติโดย
ทางสายกลาง ได้แก่ สีล - สมาธิ - ปัญญา เป็นต้น) สัตถพตปรามาส (ถือศีล
พรตอย่างมกมาย เช่น ถือว่าเพียงประพฤตีสีลและวัตร ให้เคร่งครัด ก็พอที่จะ

³⁰ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๘

บริสุทธิ หลุดพ้นได้ เพราะไม่เข้าใจความหมายของไตรสิกขา คือ ศีล – สมาธิ – ปัญญา อันมีนัยอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘)

๑. ข. คุณธรรมของพระสกทาคามีบุคคล ผู้ละสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๓ ได้ แล้วยังกิเลสอันมีโลภะ/ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงจากรดับพระโสดาบันบุคคล

๑. ค. คุณธรรมของพระอนาคามีบุคคล ผู้ละสังโยชน์ (อันเป็นทางให้บรรลุพระอนาคามีผล) เบื้องต่ำได้อีก ๒ คือ ละกามราคะ (ความกำหนัดยินดีในกาม) ๑ ปฏิฆะ (ความขัดใจ ซึ่งเคียด แค้นเคือง หรือ หงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ) ๑

๑. ง. คุณธรรมของพระอรหันต์บุคคล ผู้ละสังโยชน์ (อันเป็นทางให้บรรลุพระอรหันต์ผล) เบื้องสูง ๕ (รวมเป็นญาณละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐) ได้แก่ รูปราคะ (ความติดใจในรูปธรรมอันประณีต) ๑ อรูปราคะ (ความติดใจในอรูปธรรมอันประณีตอย่างยิ่ง) ๑ มานะ (ความถือตัว ถือตน ว่า ตัวเป็นโน่น เป็นนี่) ๑ อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๑ และอวิชชา (ความไม่มีวิชา ให้รู้แจ้ง – เห็นแจ้งชัดในสภาวะธรรม และอริยสังขารตามความเป็นจริง) ๑

๑. จ. คุณลักษณะ/สภาวะพระนิพพานธาตุนั้น

ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ได้ได้แสดงไว้ในวิปัสสนากถา ๔๐ ข้อ มีเป็นต้นว่า “ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความมีอาพาธ ย่อมได้อุญโถมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์ เป็นนิพพานไม่มีอาพาธ ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ” คือ เทียงต่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน (อธิบายความว่า ย่อมหยั่งลงสู่มรรคญาณ ผลญาณ) ดังพระธรรมภาษิตในวิปัสสนากถา ปัญญาบรรค³¹ ว่า

³¹ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปาฎิกวรรค ข้อ ๑๓๘

กตเม จตุตารีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกं ขนุตี ปฏิลภติ
 กตเมหิ จตุตารีสาย อากาเรหิ สมมตฺตนิยามํ โอกฺกมฺติ ฯ
 ปญฺจกฺขนุเช อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคฺโต คณฺทโต สลฺลโต
 อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต อีติโต อุปทฺทวโต ภยโต
 อุปสฺสคฺคโต จลฺโต ปภงฺคฺคโต อทฺฐวโต อตฺตตามโต อเลณฺโต
 อสรณฺโต วิตฺตโต ตฺวจฺฉโต สฺสญฺญโต อนตฺตโต อาทีนฺวโต
 วิปริณามชฺมมโต อสารถโต อฆมฺมฺลโต วจฺฉโต วิภวโต
 สาสวโต สงฺขตโต มารามิสฺโต ชาติชฺมมโต ชราชชฺมมโต
 พฺยาชิชฺมมโต มรณชฺมมโต โสภชฺมมโต ปริเทวชฺมมโต
 อุปายาสชฺมมโต สงฺกิลลชฺมมโต

ปญฺจกฺขนุเช อนิจฺจโต ปสฺสฺสนฺโต อนุโลมิกं ขนุตี ปฏิลภติ
 ปญฺจนฺนํ ขนุชานํ นิโรโร นิจฺจํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสฺสนฺโต
 สมมตฺตนิยามํ โอกฺกมฺติ

ปญฺจกฺขนุเช ทุกฺขโต ปสฺสฺสนฺโต อนุโลมิกं ขนุตี ปฏิลภติ
 ปญฺจนฺนํ ขนุชานํ นิโรโร สฺขํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสฺสนฺโต
 สมมตฺตนิยามํ โอกฺกมฺติ...ฯลฯ

แปลความว่า

ภิกษุยอมได้อุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ อะไรบ้าง ย่างลง
 ถูสัสมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ อะไรบ้าง

ภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง ๑
 เป็นทุกข์ ๑ เป็นโรค ๑ เป็นดังหัวผี ๑ เป็นดังลูกศร ๑ เป็นความ
 ลำบาก ๑ เป็นอาพาธ ๑ เป็นอย่างอื่น ๑ เป็นของชำรุด ๑

เป็นเสียด ๑ เป็นอุบาทว์ ๑ เป็นภัย ๑ เป็นอุปสรรค ๑
 เป็นความห้วนไหว ๑ เป็นของคู่พัง ๑ เป็นของไม่ยั่งยืน ๑
 เป็นของไม่มีอะไรด้านทาน ๑ เป็นของไม่มีอะไรป้องกัน ๑
 เป็นของไม่เป็นที่พึ่ง ๑ เป็นของว่าง ๑ เป็นของเปล่า ๑
 เป็นของสูญ ๑ เป็นอนัตตา ๑ เป็นโทษ ๑ เป็นของมีความ
 แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ๑ เป็นของหาสาระมิได้ ๑
 เป็นมูลแห่งความลำบาก ๑ เป็นดังเพชรฆาต ๑ เป็นความเสื่อม
 ไป ๑ เป็นของมีอาสวะ ๑ เป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง ๑
 เป็นเชื้อแห่งมาร ๑ เป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา ๑
 เป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความป่วยไข้
 เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความตายเป็นธรรม ๑ เป็นของมี
 ความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความรำไรเป็น
 ธรรมดา ๑ เป็นของมีความคับแค้นเป็นธรรมดา ๑ เป็นของ
 มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ๑

เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง
 ย่อมได้อุโลมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่ง
 เบญจขันธ์ เป็น นิพพานเที่ยงแท้ ย่อมอย่างลงสู่สัมมัตต-
 นิยาม

เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นทุกข์ ย่อมได้
 อุโลมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นความดับแห่งเบญจขันธ์ เป็น
 นิพพานเป็นสุข ย่อมอย่างลงสู่สัมมัตตนิยาม

พระธรรมภายิตใน วิปัสสนากถา^๑ แสดงอาการบรรลุมรรค ผล นิพพาน ว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นธรรมที่ไม่มีแก่นสารสาระ เป็นธรรมที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง คือ อสังขตธรรม เป็นธรรมที่ต้องเกิด – แก่ – เจ็บ – ตาย ... ฯลฯ ย่อมได้อนุโลมขันธ์ คือ เห็นแจ้งแทงตลอดในพระไตรลักษณ์ ภูมิจิตสูงขึ้นสู่อนุโลมญาณ ต่อเมื่อภิกษุตกกระแสนิพพานพิจารณาเห็นความดับแห่งเบญจขันธ์ของพระอรหันต์ผู้ดับขันธ์ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในอายตตนิพพานจึงเห็นแจ้งชัดด้วยญาณรตนะของพระธรรมกาย ว่า พระนิพพานธาตุ ของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวก (ผู้ดับขันธ์ปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุนั้นนั่นแหละ เป็น นิพพานที่เที่ยง เป็นสุข เป็นปรมัตถ์ (อตฺตาแท้) เป็นธรรมที่มีแก่นสารสาระ เป็นพระนิพพานธรรมที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง คือ อสังขตธรรม เป็นอมตธรรมที่ไม่มีความเกิดใหม่ ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บไข้ (ไม่อาพาธ) และไม่ตาย เป็นอมตธรรม) ฯลฯ ๔๐ ข้อ นั้นนั่นเอง จึงหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม คือ เที่ยงต่อการบรรลุมรรค - ผล - นิพพาน ได้แก่ หยั่งลงในขณะมรรคญาณ ผลญาณ ตามระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้

๒. เรื่อง พระนิพพานธาตุ :

ธรรมที่ทรงคุณธรรม และสภาวะพระนิพพาน

๒.๑. พระนิพพานธาตุ ๒ อย่าง

พระนิพพานธาตุ ได้แก่ วิราคะธรรม อันเป็นที่สิ้นไปแห่งสรรพกิเลส
นี้ได้ในความหมายว่า “วิราคะธรรม ธรรมอันออกแล้วจากตัณหา” และ
ดังพระพุทธดำรัสว่า

เทวมา ภิกขเว นิพพานธาตุโย, กตมา เทว สอุปาทิเสสา

จ นิพพานธาตุ ออุปาทิเสสา จ นิพพานธาตุ.³²

แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการ นี้, ๒ ประการ เป็นไฉน
คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ ออุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑.

ตามพระพุทธดำรัสข้างต้นนี้ พระนิพพานธาตุ มี ๒ ประการ คือ

๒.๑. ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

คือ พระนิพพานธาตุของพระอรหันต์ที่ยังครองเบญจ
จันธุ์อยู่ (ยังมีชีวิตอยู่) ได้ในพระบาลีว่า

กตมา จ ภิกขเว สอุปาทิเสสา นิพพานธาตุ อิธ ภิกขเว
ภิกขุ อรหํ โหติ จีณาสโว วุสิตวา กตกรรมิโย โอหิตภาโร
อนุปปตฺตสทฺตฺโต ปริกฺขิณฺณวสฺสโยชโน สมฺมทณฺเณ วิมุตฺโต
ตสฺส ติณฺฐนฺนฺเตว ปณฺจินฺทฺริยานิ เยสํ อวิมาตฺตฺตา มนาปามนาปํ
ปจฺจนฺนุโภติ สุขทุกขํ ปฏฺฐิสฺสเวทยติ ตสฺส โย รากกฺขโย

³² พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒
หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

โทสกุขโย โมหกุขโย อัย วุจจติ ภิกขเว สตูปาทิเสส
 นิพพานธาตุ...๗เป๗...

เอกา हि ธาตุ อิธ ทิฏฐธมฺมิกา

สตูปาทิเสสตา ภวเนตฺติสงฺขยา.³³

แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็ สตูปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน
 ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตจีณาสพ อยู่จบ
 พรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุ
 ประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้น
 แล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจ และ
 ไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕
 ทั้งหมดของเธอตั้งอยู่นั่นเอง เป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย ภิกษุ
 ทั้งหมด เราเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ
 ความสิ้นไปแห่งโมหะนี้ ของภิกษุนั้น ว่าเป็น สตูปาทิเสส-
 นิพพานธาตุ...๗ล๗..

ธาตุอย่างหนึ่งแล เป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้ว (คือ ใน
 ทัศนภาพปัจจุบัน) ในโลกนี้ ชื่อว่า (นิพพานธาตุ) มีอุปาทิ (เบญจ-
 จันธุ์) ยังเหลือ เพราะสิ้นตัณหาอันนำไปสู่ภพ.

³³ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒
 หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

๒.๑. ข. อนุปาติเสสนิพพานธาตุ

คือ พระนิพพานธาตุของพระอรหันต์ที่เบญจขันธ์แตก

ทำลายแล้ว (ตาย) ดังพระบาลีว่า

กตมา จ ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธาตุ อิท ภิกขเว
ภิกขุ อรหํ โหติ จีณาสโว วุสิตวา กตกรรมโย โอหิตภาโร
อนุปฺปตฺตสทฺตฺโต ปริกฺขิณภวสํโยชโน สมมทญฺญา วิมุตฺโต
ตสฺส อีเชว ภิกขเว สพฺพเวทยิตานิ อนภินนฺทิตานิ สตีภวิสฺสนฺติ
อํ วุจฺจติ ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธาตุ...ฯเปฯ

อนุปาติเสสา ปน สมฺปรายิกา

ยมฺหิ นฺริชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.³⁴

แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็ อนุปาติเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์จีณาสพ อยู่จบ
พรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุ
ประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้น
แล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุ
นั้น เป็นธรรมชาติ (อันกิเลสทั้งหลายมีตัณหา เป็นต้น) ให้
เพติดเพลินมิได้แล้ว จัก(ดับ)เย็น ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า
อนุปาติเสสนิพพานธาตุ...ฯถฯ

³⁴ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒
หน้า ๒๕๕.

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า เป็นที่ซึ่งภพ
ทั้งหลายดับโดยประการทั้งปวง เป็น (นิพพานธาตุ) หาอุปาทิ
(เบญจขันธ์) เหลือมิได้.

อนึ่ง พระธรรมपालเถระ ได้อรรถาธิบาย “พระนิพพานธาตุ”
ตามพระพุทธดำรัสที่ว่า “เป็นธรรมที่ทรงสภาวะพระนิพพาน” ดังมี
ปรากฏในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ว่า

ตทเว นิสุตตุนิหุชีวญฺเฐน สภาวธารณญฺเฐน จ ธาตุติ
นิพพานธาตุ.³⁵

แปลความว่า

พระนิพพานนั้นนั่นเอง ชื่อว่า เป็นธาตุ เพราะ
ความหมายว่าไม่มีสัตว์ และไม่มีชีวะ และเพราะความหมาย
ว่าเป็นธรรมที่ทรงสภาวะ (พระนิพพาน) ไว้ เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า พระนิพพานธาตุ.

พระนิพพานนั้น เป็นสภาวะที่สูญแต่กิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน
และสูญจากสังขาร ได้แก่ อตตะตโลภิตะทั้งปวง จึงชื่อว่า “อัครสูญ” คือ ความ
สูญอันเป็นเลิศจากตน (โลภิต้อตตะ) และสิ่งที่เนื่องด้วยตนนั้น และอีกอย่าง
หนึ่ง คือ สูญจากสังขาร (ความปรุงแต่ง) ทั้งปวง³⁶ นี้ได้ในกรณีพระอเสขมุนีผู้
บรรลุดุ “สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ” แต่ยังคงเบญจขันธ์อยู่ และชื่อว่า “ปรมัตถ
สูญ” คือ ความสูญอันเป็นประโยชน์สูงสุด เพราะไม่มีสังขารทั้งปวง³⁷

³⁵ ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๑๘๘.

³⁶ อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๕

³⁷ อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๕

กล่าวคือ ไม่มีทั้งความปรุงแต่ง และทั้งเบญจขันธ์ นี้ได้กรณีพระอเสขมุนีผู้ดับเบญจขันธ์แล้ว (ตาย) และปรินิพพานด้วย “อนุปาติเสสนิพพานชาตุ” อันเป็นอมตธรรมที่ไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป จึงถือว่าเป็นสภาพ “เที่ยง (นิจุจ)” “เป็นบรมสุข (ปรมฺ สุขํ)” และ “ยังยืน/มั่นคง (ฐวํ / สสฺสํ)”

พระนิพพานชาตุที่ทรงสภาวะพระนิพพาน หาได้สูญสิ้นหมดไปด้วยไม่อุปมาดังเรือว่าง หม้อว่าง มิได้หมายความว่า เรือและหม้อไม่มี หรือสูญสิ้นไปหมดไป เพียงแต่ว่า เรือหรือหม้อนั้นว่างจากสิ่งอื่น อันไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นเรือหรือหม้อนั้น เท่านั้น

๓. आयतนะ คือ พระนิพพาน

เป็นที่สถิตอยู่ของพระนิพพานชาตุของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ที่ทำนนิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานชาตุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า “เต ยนฺเต อจฺจุตฺ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร” แปลความว่า “พระนิพพานเป็นสถานที่ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอีก พระอริยเจ้าพระอรหันต์ ผู้ไปถึงพระนิพพานแล้วไม่ต้องเศร้าโศก” ดังพระพุทธดำรัส ว่า

อหีสกา เย มุนโย นิจุจํ กาเยน ลํวฺตา

เต ยนฺติ อจฺจุตฺ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร.³⁸

แปลความว่า

พระมุนีเหล่าใด ผู้ไม่เบียดเบียน สรรวมแล้วด้วยกาย เป็นนิตย์ พระมุนีเหล่านั้น ย่อมไปสู่สถานที่อันไม่จุกติ ซึ่งเป็นที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก.

³⁸ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา ข้อ ๒๗ หน้า ๔๕.

พระพุทธดำรัสนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์
 ธรรมปทัฏฐกถา ว่า

อจฺจุตฺตํ สสฺสคํ. ฐานนฺติ อกฺุปฺปญฺฐานํ ฐวญฺฐานํ.
 ยตฺถตฺติ ยสฺมึ คนฺตฺวา น โสจฺนฺติ น วิหฺลฺยฺนฺติ. ตํ
 นิพฺพานญฺฐานํ คจฺจนฺตฺติ อตฺโถ.^{๓๙}

แปลความว่า

บทว่า อจฺจุตฺตํ คือ เทียง. บทว่า ฐานํ ได้แก่ สถานที่
 อันไม่กำเริบ คือ สถานที่อันยั่งยืน. บทว่า ยตฺถ เป็นต้น มี
 ความว่า พระมุนีทั้งหลายย่อมไปสู่สถานที่ คือ พระนิพพาน
 ซึ่งเป็นที่ (พระอเสขมุนีทั้งหลาย) ไปแล้ว ไม่เศร้าโศก คือ
 ไม่เดือดร้อน.

สถานที่นั้นอยู่พ้นภพภูมิอันเป็นโลกิยะทั้งสิ้น จึงชื่อว่า “โลกุตตรภูมิ”
 ไม่มีโลกนี้โลกหน้า และทั้งไม่มีพระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ ในอายตนะ
 (คือ พระนิพพาน) นั้น

การเข้าถึง และ รู้ – เห็นอายตนะ (คือ พระนิพพาน) นั้นได้ ด้วย
 อายตนะ (เครื่องเชื่อมต่อ) ที่ละเอียดเสมอกัน ได้แก่ ญาณรัตนะของ
 พระธรรมกายที่ละเอียด บริสุทธิ ผ่องใส ละอุปาทานในเบญจขันธ์ของ
 กายโลกิยะ และปล่อยวางความยินดีในฉานสมบัติได้แม้เพียงชั่วคราว
 เป็นวิกขัมภนวิมุตติ ขึ้นไป ถึงธรรมกายที่บรรลุมรรค ผล นิพพาน
 (ธาตุ) แล้วเท่านั้นอายตนะอื่น ได้แก่ จักขุวิญญาณ ของมนุษย์ ทิพย์

^{๓๙} คัมภีร์ธรรมปทัฏฐกถา อรรถกถาพุทธทศนิกาย ธรรมบทกถา ภาค ๖ หน้า ๑๘๐.

พรหม อรูปพรหม ไม่อาจเข้าถึง และรู้ – เห็น อายตนะ (คือ พระนิพพาน) นี้ได้เลย พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า

อธิตโต โข มยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทูทุทโส
 ทูรฺนุโปโธ สนฺโต ปณีโต อตฺตกาจโร นิปุโณ
 ปญฺติตเวทนีโย.⁴⁰

แปลความว่า

ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้แล เป็นสภาพลึกซึ้ง
 เห็นได้ยาก ตรัสรู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบระงับ
 ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่ยังลงได้ด้วยตรรกะ เป็นธรรม
 ละเอียด อันบัณฑิตจะพึงรู้แจ้งได้.

อายตนะ (คือ พระนิพพาน) อันเป็นสถานที่ที่ไม่มี ความ
 ทุกข์ (คือ เป็นสุข) มีอยู่ ดังพระพุทธคำรัสว่า

อตุถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ยตุถ เนว ปฐฺวี น อาโป น
 เตโช น วาโย น อากาसानญายตฺนํ น วิญญานญายตฺนํ
 น อากิญจญญายตฺนํ น เนวสญฺญานาสญญายตฺนํ นายํ
 โลโก น ปรโลโก น อุโภจนฺทิมสุรียา., ตมฺหํ ภิกฺขเว เนว
 อากตฺตี วทามิ น กตฺตี น จฺฐิตฺตี น จุตฺตี น อุปฺปตฺตฺตี, อปฺปตฺติจฺฐํ
 อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทฺวขฺสุส.⁴¹

⁴⁰ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ วินัยปิฎก มหาวรรค ข้อ ๗ หน้า ๘.

⁴¹ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๕๘
 หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะ (คือ พระนิพพาน) นั้น มีอยู่
ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสนัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ
อาภิญญัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ โลกนี้ โลก
หน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะ
(นิพพาน) ใด, ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะ
(พระนิพพาน) นั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่
เป็นการจติ เป็นการอุบัติ, อายตนะ (พระนิพพาน) นั้น
หาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แล เป็นที่สุด
แห่งทุกข์.

คำว่า “อายตนะ” แปลความว่า “ที่สถิตอยู่” (วาสภูฐาน) ดังปรากฏใน
คัมภีร์อภิธานปิปปิกา ว่า

อายตนะ ศัพท์⁴² เป็นไปในความหมาย คือ

- (๑) ประเทศที่เกิด (สณฺชาตฺติเตส)
- (๒) เหตุ (เหตุ)
- (๓) ที่สถิตอยู่ (วาสภูฐาน)
- (๔) บ่อเกิด (อากร)
- (๕) ที่ประชุม (สโมสรณฺภูฐาน)
- (๖) ยับบทำให้เต็ม (ปทปฺปรณ).

คำว่า “การไป” ในความหมายนี้ มิใช่กิริยาการไปที่ปรากฏมีใน
สังขาร/สังขตธรรม (ธรรมที่เป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ

⁴² พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สิริวัฒน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ, พระคัมภีร์
อภิธานปิปปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐),
หน้า ๒๒๖.

และ อรูปาวจรภูมิ เพราะเป็นกิริยาการไปที่เกี่ยวเนื่องด้วยสังขาร/สังขตธรรม เช่น การไปจากสถานที่หนึ่งสู่สถานที่หนึ่ง หรือการไปด้วยฤทธิ์ที่มีมานสมบัติเป็นบาทเป็นต้น) แต่เป็นการไปด้วยญานัตนะของพระธรรมกายของพระอเสขมุนีทั้งหลายนั่นเอง.

อนึ่ง ตามพระพุทธรูปที่ขุดมาแสดงไว้นี้ พระพุทธรูปองค์นี้ หมายถึง สถานที่สถิตอยู่ของพระนิพพานธาตุ อันเป็นอมตธรรมของพระอเสขมุนี คือของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งดับเบญจขันธ์แล้วเข้าปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุที่ทรงสภาวะพระนิพพาน นั่นเอง

๔. เรื่อง อากาทรัสรู้

ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกะโพธิราชกุมารในโพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค มีความว่า⁴³

๔.๑ การบรรลุฉาน ๔

ดูก่อนราชกุมาร ครั้นตถาคตบริโภคอาหารหยาบ ฟืนกำลังกิน
ได้แล้ว ก็สังัดแล้วจากกาม สังัดแล้วจากอกุศลธรรม ได้บรรลุ
ปฐมฉานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่

⁴³ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๓ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
ข้อ ๕๐๕-๕๐๘ หน้า ๔๕๕-๔๖๑.

ได้บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่อนคลายในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นเอกัคคิ์ขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่

มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย (คือจิตใจ) เพราะปีติสิ้นไป ได้บรรลุทุติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้ใดฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ ดังนี้อยู่

ได้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เพราะละสุขละทุกข์ได้ และได้เพราะโสมนัสโทมนัสดับไปก่อนแล้วอยู่

๔.๒ การบรรลุวิชา ๓

ตถาคตนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ได้ น้อมจิตไปเพื่อ **ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ** ตถาคตนั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกชาติได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง ... ตถาคตนั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมากพร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้ ดูก่อนราชกุมาร นี้เป็นวิชาที่ ๑ ที่ตถาคตได้บรรลุแล้วในปฐมยามแห่งราตรี อวิชาถูกกำจัดแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกกำจัดแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่ตถาคตผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งนิพพานอยู่

ตถาคตนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ได้ น้อมจิตไปเพื่อ **จตุปปาตญาณ** ตถาคตนั้นเห็นหมู่มสัตว์ผู้กำลังจุติ

กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุวิสัยของมนุษย์ ... ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมได้ด้วยประการฉะนี้ คู่ก่อนราชกุมาร นี้เป็น **วิชาที่ ๒** ที่ตถาคตได้บรรลุแล้วในมัชฌิมยามแห่งราตรี อวิชาถูกกำจัดแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว ความมีตถกกำจัดแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่ตถาคตผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งนิพพานอยู่

ตถาคตนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้น้อมจิตไปเพื่อ **อัสวักขยญาณ** ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ นี่ทุกขสุตถ์ นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้ อาสวะ นี่อัสวสมุทถ์ นี่อัสวนิโรธ นี่อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อตถาคตนั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้วแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก’ ดังนี้ คู่ก่อนราชกุมาร นี้เป็น **วิชาที่ ๓** ที่ตถาคตได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี อวิชาถูกกำจัดแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว ความมีตถกกำจัดแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่ตถาคตผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งนิพพานอยู่

๕. ตรัสสอนหลักวิธีปฏิบัติสมถวิปัสสนา

เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ที่พอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, ยินดีในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, ตามประกอบความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, เป็นผู้พอใจในหมู่, ยินดีในหมู่, ตามประกอบความพอใจในหมู่อยู่แล้วหนอ เธอ นั้น จักเป็นผู้โดดเดี่ยวยินดียิ่งในความสังัดเจิบนั้น ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่มีได้.

เมื่อไม่เป็นผู้โดดเดี่ยวยินดียิ่งในความสังัดเจิบแล้ว จักถือเอานิมิตแห่งสมาธิจิตวิปัสสนาจิตได้นั้น ข้อนี้ ก็ไม่เป็นฐานะที่มีได้.

เมื่อไม่ถือเอานิมิตแห่งสมาธิจิตวิปัสสนาจิตแล้ว จักยังสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาให้บริบูรณ์นั้น ข้อนี้ ก็ไม่เป็นฐานะที่มีได้.

เมื่อไม่ถือเอาสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาให้บริบูรณ์แล้ว จักยังสัมมาสมาธิแห่งมรรคและผลให้บริบูรณ์นั้น ข้อนี้ ก็ไม่เป็นฐานะที่มีได้.

เมื่อไม่ถือเอาสัมมาสมาธิแห่งมรรคและผลให้บริบูรณ์แล้ว จักละสังโยชน์ทั้งหลายนั้น ข้อนี้ ก็ไม่เป็นฐานะที่มีได้.

เมื่อไม่ละสังโยชน์ทั้งหลายแล้ว จักทำนิพพานให้แจ้งนั้น ข้อนี้ ก็ไม่เป็นฐานะที่มีได้เลย.

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ที่ไม่พอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, ไม่ยินดีในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, ไม่ตามประกอบความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ๆ, ไม่เป็นผู้พอใจในหมู่, ไม่ยินดีในหมู่, ไม่ตามประกอบความพอใจในหมู่อยู่แล้วหนอ เธอ นั้น จักเป็นผู้โดดเดี่ยวยินดียิ่งในความสังัดเจิบนั้น ข้อนี้ เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้.

เมื่อเป็นผู้โดดเดี่ยวยินดียิ่งในความสังัดเจิบแล้ว จักถือเอานิมิตแห่งสมาธิจิตวิปัสสนาจิตได้นั้น ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้.

เมื่อถือเอานิมิตแห่งสมาธิจิตวิปัสสนาจิตแล้ว จักยังสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาให้บริบูรณ์นั้น ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้.

เมื่อถือเอาสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาให้บริบูรณ์แล้ว จักยัง
สัมมาสมาธิแห่งมรรคและผลให้บริบูรณ์นั้น ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่มีได้
เป็นได้.

เมื่อถือเอาสัมมาสมาธิแห่งมรรคและผลให้บริบูรณ์แล้ว จักละ
สังโยชน์ทั้งหลายนั้น ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้.

เมื่อละสังโยชน์ทั้งหลายได้แล้ว จักทำนิพพานให้แจ้งได้นั้น
ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้แล.”⁴⁴

๖. เรื่อง ปฏิปทาเพื่อความหลุดพ้น

อนึ่ง ท่านพระอานนท์ พระพุทธอุปัฏฐาก ได้แสดงปฏิปทาเพื่อความหลุด
พ้นด้วยสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และท่านพระสารีบุตร ได้อธิบายความไว้
ดังต่อไปนี้

๖. ก. เจริญวิปัสสนา โดยมีสมณะเป็นเบื้องต้น ธรรมภาสิตว่า⁴⁵

“อาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญวิปัสสนาอันมี
สมณะเป็นเบื้องต้น. เมื่อภิกษุนั้นเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะเป็น
เบื้องต้นอยู่ มรรคย่อมเกิด. ภิกษุนั้น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นอยู่
ย่อมละสังโยชน์ได้. อนุสัยย่อมสิ้นไป.”

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายความไว้ว่า

“ภิกษุเจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้นอย่างไร ?

⁴⁴ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๒ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ข้อ ๓๓๕
หน้า ๔๗๒-๔๗๓. (คำแปลจากหนังสือขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ ของกองตำราคณะธรรมทานไชยา
พ.ศ.๒๕๑๔, หน้า ๒๘๕-๒๘๖)

⁴⁵ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ข้อ ๑๗๐
หน้า ๒๑๑-๒๑๒. และ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ข้อ ๕๓๔-๕๔๓
หน้า ๔๗๒-๔๘๘.

ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ วิปัสสนาคด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นในสมาธิ นั้น โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็น อนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น...

ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถแห่งความไม่ พยาบาท เป็นสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถ แห่งอาโลกัญญา เป็นสมาธิ ... ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ด้วย สามารถแห่งความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า เป็น สมาธิ วิปัสสนาคด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นในสมาธิ นั้น โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น...

คำว่า มรรคยอมเกิด ความว่า มรรคยอมเกิดอย่างไร ?

สัมมาทิฎฐิด้วยอรรถว่าเห็น เป็นมรรคยอมเกิด สัมมาสังกัปปะ ด้วยอรรถว่าดำริ เป็นมรรคยอมเกิด สัมมาวาจาด้วยอรรถว่า กำหนด เป็นมรรคยอมเกิด สัมมากัมมันตะด้วยอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็น มรรคยอมเกิด สัมมาอาชีวะด้วยอรรถว่าปล่อยแผ้ว เป็นมรรคยอมเกิด สัมมาวายามะด้วยอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคยอมเกิด สัมมาสติ ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคยอมเกิด สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคยอมเกิดอย่างนี้

เมื่อภิกษุ เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นอยู่ กล่าวคือ นึกถึง อยู่ ฐ้อยอยู่ พิจารณาอยู่ อธิษฐานจิตอยู่ น้อมจิตไปด้วยศรัทธา ประคอง ความเพียรไว้ ตั้งสติไว้มั่น ตั้งจิตไว้อยู่ ทราบชัดด้วยปัญญา ฐ้อยซึ่ง ธรรมที่ควรฐ้อยอยู่ กำหนดฐ้อยซึ่งธรรมที่ควรกำหนดฐ้อย ละธรรมที่ควร ละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมละ สังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป”

๖. ข. เจริญวิปัสสนา โดยมีสมณะเป็นเบื้องต้น ธรรมภาสิตว่า

“ภิกษุเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุนั้นเจริญ สมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอยู่ มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนั้น เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้น เสพ เจริญ ทำให้มากซึ่ง มรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป.”

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายความไว้ว่า

“ภิกษุนั้นย่อมเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอย่างไร?

วิปัสสนาคด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ความที่จิตมีการปล่อยธรรม ทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ เพราะความที่จิตมีอารมณ์ เดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะจึงมีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมณะมี วิปัสสนาเป็นเบื้องต้น.”

๖. ค. เจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กัน ธรรมภาสิตว่า

“ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป เมื่อภิกษุนั้นเจริญสมณะ และวิปัสสนาคู่กันไป มรรคย่อมเกิด ภิกษุนั้น เสพ เจริญ ทำให้มาก

ซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้น เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม
ละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป.”

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายความไว้ว่า

“ภิกษุยอมเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปอย่างไร?

ภิกษุยอมเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖
คือ ด้วยความเป็นอารมณ์ ๑ ด้วยความเป็นโคจร ๑ ด้วยความละ ๑
ด้วยความสละ ๑ ด้วยความออก ๑ ด้วยความหลีกเลี่ยง ๑ ด้วยความเป็น
ธรรมละเอียดย ๑ ด้วยความเป็นธรรมประณีต ๑ ด้วยความหลุดพ้น ๑
ด้วยความไม่มีอาสวะ ๑ ด้วยความเป็นเครื่องข้าม ๑ ด้วยความไม่มี
นิमित ๑ ด้วยความไม่มีที่ตั้ง ๑ ด้วยความว่างเปล่า ๑ ด้วยความเป็น
ธรรมมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยความไม่ล่วงเกินกันและกัน ๑
ด้วยความเป็นคู่ ๑ ...”

๖. ง. รัชมุทัจจาวิคคหิตมานัส

การเจริญภาวนาที่จิตใจของผู้ปฏิบัติถูกชักให้เขวด้วยรัชมุทัจ
หรือ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ แต่ครั้งถึงคราวเหมาะที่จิตนั้นตั้ง
แน่วแน่สงบสนิทลงได้ ณ ภายใน เด่นชัดเป็นสมาธิมรรคก็เกิด (วิธีเอา
ผิดเป็นครู)

“ภิกษุมีใจนึกถึงโอภาสอันเป็นธรรมอุกอุทัจจะกันไว้ สมัยนั้น
จิตยอมตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกมุคขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคยอม
เกิดแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้น เสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุ
นั้น เสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัย
ย่อมสิ้นไป.”

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสุตฺตํ นตฺถิ ปญฺญา อฌายโต
 ยมฺหิ ฌานลฺลจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสฺนฺตฺติเก.⁴⁶
 ฌานยํอมํไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญา ยํอมํไม่มีแก่ผู้ไม่มี
 ฌาน ฌานและปัญญามีอยู่ในผู้ใด ผู้ นั้น อยู่ในใกล้นิพพาน.

สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ. สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ.⁴⁷
 ภิกฺขุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงยังสมาธิให้เกิด. ชนผู้มี
 สมาธิ ย่อมรู้ตามความเป็นจริง. (ว่านี้) ทุกขอริยสัจ นี้ ทุกขสมุทัย
 อริยสัจ นี้ ทุกขนิโรธอริยสัจ และ นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
 อริยสัจ ฯลฯ)

๓. ปาฐกถา เรื่อง กายสาม⁴⁸

ปาฐกถา เรื่อง กายสาม โดยพระเดชพระคุณพระพรหมมุนี (สุมฺพฺเถร) วัด
 บวรนิเวศวิหาร

เรื่อง กายสาม ฯลฯ มีพระบาลีในมหาสติปัฏฐานสูตรบทหนึ่งว่า
 “กายเ กายานุปสฺสุตี” “พิจารณาเห็นกายในกาย” พระบาลีบทนี้ แม้แปล
 เป็นภาษาไทยแล้วก็ยังเข้าใจความยาก มีผู้อธิบายกันเป็นหลายนัย ฝ่ายที่
 เป็นนักเรียน (บาลี) อธิบายว่า “พิจารณากายอย่างหนึ่งในกายทั้งหลาย”

⁴⁶ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ธรรมบทคาถา ภิกขุวรรค ข้อ ๒๕ หน้า ๖๕.

⁴⁷ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย มหาวรรค ข้อ ๑๖๕๔
 หน้า ๕๒๐.

⁴⁸ พระเดชพระคุณพระพรหมมุนี (สุมฺพฺเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 พ.ศ.๒๕๒๗ หน้า ๗-๘, หน้า ๒๕-๒๖ และหน้า ๓๕-๓๖

หมายความว่า ให้แยกกายที่รวมกันหลายๆ อย่าง ยกขึ้นพิจารณาทีละอย่างๆ เช่น พิจารณาหมूंขนอย่างหนึ่ง ผมอย่างหนึ่ง เล็บอย่างหนึ่ง เป็นต้น ส่วนนักธรรม (ธรรมปฏิบัติ) อธิบายและความหมายความไปอีกอย่างหนึ่ง คือหมายความว่า ให้พิจารณากายธรรมในกายทิพย์ ให้พิจารณากายทิพย์ในกายมนุษย์ เป็นชั้นๆ กันออกมา หรือ ให้พิจารณากายมนุษย์ในกายทิพย์ ให้พิจารณากายทิพย์ในกายธรรม เป็นชั้นๆ กันเข้าไป กายมนุษย์อยู่ชั้นนอก กายทิพย์อยู่ชั้นกลาง กายธรรมอยู่ชั้นใน จะว่าของใครผิดก็ว่ายาก น่าจะถูกด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายนักเรียน(บาลี) ก็แปลถูกด้วยแบบแผน และไวยากรณ์ หรือข้อปฏิบัติในเบื้องต้น ฝ่ายนักธรรม หรือ นักปฏิบัติก็ถูกด้วยอากาศสถาน มีที่มาเหมือนกัน และในทางปฏิบัติ ชั้นกลาง และชั้นสูงก็มีได้ โดยอากาศสถาน คือ ที่มา กายมนุษย์และกายทิพย์ มีที่มา เช่น ในมหาสมยสูตรว่า

เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส น เต คมิสฺสฺสนฺติ อปายญฺมิ
ปหาย มานุสฺสํ เทหํ เทวกายํ ปริปุเรสฺสฺสนฺติ ฯ

แปลความว่า

“บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ
บุคคลเหล่านั้น จักไม่ไปสู่อบายญมิ ละกายที่เป็นมนุษย์แล้ว
จักยังเทวกายให้เต็มรอบ” ดังนี้

พระคาถานี้ เรียกกายมนุษย์ว่า “มานุสสเทหะ” ซึ่งแปลว่า “กายอันเป็นของมีอยู่แห่งมนุษย์” เรียกว่า “เทวกาย” โดยความก็เหมือนกัน.

ธรรมกาย นั้น เช่น พระบาลีในอัครคัมภีร์สูตรแห่งสุดท้ายตปิฎกปาฎีกวรรค ทีฆนิกาย (หน้า ๕๒) ว่า “ตถาคตฺตสฺส เหนฺตฺ วาเสฏฺฐา อธิวจนํ ฌมฺมกาโย อติปิ พุรฺหุมนฺกาโย อติปิ ฌมฺมญฺโตะ อติปิ พุรฺหุมนฺญฺโตะ

อติปิ” แปลว่า “ดูก่อนวาเสฏฐโคตรทั้งหลาย คำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี เป็นชื่อของตถาคต ดังนี้...”

ธรรมกาย คือ กายธรรม นี้เป็นชั้นละเอียด เมื่อกล่าวด้วยเรื่อง กายธรรม จำเป็นจะต้องอธิบายคำว่า “ธรรม” ในศัพท์นี้ให้เข้าใจก่อน ธรรมหรือธาตุนั้น ตามพยัญชนะแปลว่า “ทรง” เมื่อเอาคำว่า “ทรง” เป็นประมาณ ก็ได้ความตรงกันข้ามว่า สภาพที่ทรงเป็นธรรม สภาพที่ไม่ทรง ก็ไม่เป็นธรรม คือ เป็นอธรรม แม้ในสภาพที่เป็นธรรม ซึ่งแปลว่า “ทรง” นั้น เมื่อพังตามอาการแล้ว ก็มีทรงอยู่ ๒ อย่าง คือ ทรงอยู่อย่างนั้น ไม่แปรผันเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ซึ่งเรียกว่า อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือ อมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย อย่างหนึ่ง ทรงอยู่ชั่วครู่ชั่วคราว แล้วก็เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไป เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ หรือ สิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ชนิดอย่างหนึ่ง อย่างหลังนี้ ท่านเรียกว่า สังขตธรรมบ้าง สังขารธรรมบ้าง เพราะเป็น ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เรียกว่า มตธรรม ธรรมที่ตายสลายไปบ้าง

คำว่า ธรรมกาย ในที่นี้เข้าใจว่า หมายถึงเอา อสังขตธรรม หรือ อมตธรรม ที่เป็นส่วนโลกุตตรธาตุ หรือ โลกุตตรธรรม ไม่ใช่ โลกียธาตุหรือโลกียธรรม

ธรรมกาย ได้แก่ อะไร ธรรมที่เรียกว่า ธรรมกาย นี้ เข้าใจว่า หมายถึงเอา อสังขตธรรมทั้งที่เป็นวิราคะ⁴⁹ ทั้งที่เป็นสราคะ⁵⁰ ถ้าเป็นวิราค

⁴⁹ ธรรมกายที่บรรลुพระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล และพระนิพพานแล้ว.

⁵⁰ ได้แก่ ธรรมกายที่ยังไม่ได้บรรลुพระอรหัตตมรรค-ผล. [พระธรรมเทศนา เรื่อง ธรรมนิยามสูตร โดยพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๗, หนังสือชีวประวัติ ผลงาน และรวมพระธรรมเทศนา ๖๓ กัณฑ์ ของหลวงพ่อดาวกน้ำ พระเดช

ธรรมก็เป็นธรรมกายที่บริสุทธิ์ ถ้ายังไม่เป็นวิราคธรรม ก็ยังไม่เป็น
 ธรรมกายที่บริสุทธิ์ แต่ธรรมกายที่มาในอัครัญญสูตร ซึ่งแสดงว่า คำว่า
 ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี เป็นชื่อ
 หรือเป็นคำร้องเรียกซึ่ง “ตถาคต” นั้น มีปรากฏที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ทรงแสดงไว้ในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่น ในอัครัญญสูตร เป็น
 ต้น เล่าว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่วัจฉโคตรปริพาชก
 ปฏิเสธบัญญัติขั้นที่ว่า เขาบัญญัติตถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ อันใด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันนั้นตถาคตละ
 เสียได้แล้ว ทำให้เหมือนตาลมีรากขาด มียอดคั่วบ ไม่เจริญอีกแล้ว ดังนี้
 นี้ก็ได้ความว่า ตถาคตไม่ใช่นาม ไม่ใช่รูป ไม่ใช่ขันธ ๕ ไม่ใช่อายตนะ ๖
 ไม่ใช่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่โลกียธาตุ ตถาคตนั้นเป็น
 ธรรมซึ่งบางครั้งหรือบางแห่งก็เรียกว่า “เรา” เช่น ในวัคคกิสสูตร ทรง
 แสดงแก่พระวัคคกิลว่า “ประโยชน์อันใดด้วยการมานั่งแลดูร่างกายซึ่งเป็น
 ของเน่านี่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” ดังนี้
 แต่คำว่า เราๆ นี้มีที่ใช้หลายแห่ง เราแก่ เราเจ็บ เราตายก็มี เราเป็นผู้พลัด
 พรากจากนามรูป ที่แก่ ที่เจ็บ ที่ตาย ซึ่งเป็นของรักยิ่งนั้นก็มี เราเป็นผู้
 เป็นไปตามกรรมก็มี อันมาในอภินหปัจจเวกขณ์ เราไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย
 ก็มี เราที่แสดงไว้ในวัคคกิสสูตรนั้น ไม่ใช่เรา ๓ ข้อ ข้างต้นในอภินห
 ปัจจเวกขณ์นั้น “เรา” ในพระสูตรนี้ เป็นเรา “ตถาคต” เราใช้ใน
 “ธรรมกาย” ที่บริสุทธิ์ ดังนี้

บทที่ ๔

สรุปศรัทธาในการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔

ถึงธรรมกาย – ถึงพระนิพพานของพระพุทธเจ้า

ที่ หลวงพ่อวัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)

ปฏิบัติได้เข้าถึง – ๙ ได้รู้ – เห็น และได้เป็นดีแล้ว นำมาสอนศิษยานุศิษย์

จากการที่ได้เคยศึกษาหาข้อมูลจากตำรับตำรา – คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวทางการศึกษาสัมมาปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมหลักๆ ในยุคนั้น คือหลักและวิธีปฏิบัติภาวนา (๑) สายยุบ-พอง วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร (๒) สาย “พุทธโธ” โดย หลวงปู่(พระอาจารย์)มั่น ภูริทตฺโต และ (๓) สาย “อานาปานสติ” โดย หลวงพ่อ “พุทธทาส” สวณโมกษ์ ไชยา ก็เห็นดีด้วยกันทั้งนั้น แต่ก็มาติดใจในหลักและวิธีการศึกษาสัมมาปฏิบัติสาย “สัมมาอะระหัง” เพราะตรงตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล – สมาธิ – ปัญญา อันให้เจริญถึงอริศีล – อริจิต – อริปัญญา และให้ถึงปฐมมรรค มรรคจิต มรรคปัญญา อันมีรายละเอียดอยู่ในพระอริยมรรคมีองค์ ๘ มีอนุภาพให้ปฏิบัติได้ถึงธรรมกายถึง พระนิพพานของพระพุทธเจ้า และมีผลให้เจริญทั้งสมณะและวิปัสสนาปัญญา ถึงโลกุตตรปัญญา ให้เห็นแจ้งแทงตลอดในสามัญญลักษณะของสังขารธรรมทั้งปวง และให้เห็นแจ้งแทงตลอดในพระอริยสัจ ๔ ด้วยการที่ได้ทั้งรู้ทั้งเห็นสภาวะธรรม และพระอริยสัจธรรมตามความเป็นจริงได้ชัดเจน – แจ่มแจ้ง ด้วยทิพย์จักขุ และญาณรัตนะของพระธรรมกาย ซึ่งเป็นกายธรรมที่พ้นโลก อันประดับด้วยอภิญญา และวิชาที่ผู้ศึกษาสัมมาปฏิบัติได้เข้าถึง ๙ ได้รู้ – ได้เห็น และได้เป็นธรรมกายที่สุดละเอียด ชำระธาตุธรรม และญาณรัตนะของ

พระธรรมกายให้บริสุทธิ์ ได้เข้าถึงอายตนะ คือ พระนิพพาน ตามรอยบาท
พระพุทธองค์ ได้จริง ให้สามารถบรรลุคุณธรรมตามรอยบาทพระพุทธองค์ ตาม
ระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้ ตามศักยะแห่งบุญ – บารมี – อุปัชฌายะ – ปรมาตบารมี
ที่แต่ละท่านได้สั่งสมอบรมมาแต่อดีตชาติมานับภพ – นับชาติไม่ถ้วน นั้นแล.

ข้าพเจ้าเองนั้น ในระยะแรกๆ ก็ยังไม่สามารถจะรู้ - เห็น - ถึง(เป็น)ธรรมกาย
เหมือนคุณครูอาจารย์ และเพื่อนสหธรรมิกที่ปฏิบัติได้ผลเร็ว ก็ค่อยๆ พัฒนาการศึกษา
ลัทธิปฏิบัติไปได้ทีละน้อย – อย่างช้าๆ แล้วก็ค่อยๆ มาพัฒนาเป็น “วิชา” ด้วยญาณ
รตนะอย่างอ่อนๆ เมื่อได้พบและได้กราบเป็น “ศิษย์” ของพระเดชพระคุณ
พระราชพรหมเถร (วีระ คณุตตโม) รองเจ้าอาวาส และอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา
วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ที่ท่านได้เมตตาแก่ข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ด้วยทั้งให้
คำแนะนำสอนวิธีปฏิบัติ และได้มอบตำราที่ “หลวงพ่อพระครูซั่วฯ” (ญาติผู้ใหญ่ของ
หลวงพ่อวัดปากน้ำฯ) ผู้ปฏิบัติได้ถึงธรรมกาย และปรารถนาพุทธภูมิ ได้บันทึกวิชา
ที่หลวงพ่อฯ ท่านสั่งให้ทำ(เจริญวิชา) และสอนวิชาให้แก่ข้าพเจ้าโดยไม่ปิดบัง และ
ประการสำคัญที่สุด คือ นอกจากจะได้ข้อมูลจากคุณครูอาจารย์ และยังได้ข้อมูลจาก
ลูกๆ ผู้ปฏิบัติได้ถึงธรรมกาย และเจริญวิชาได้พอสมควรแก่ภูมิธรรม เป็นข้อมูลที่
สำคัญยิ่ง เมื่อปฏิบัติได้ถึงธรรมกายที่สุดละเอียด – ถึงอายตนะนิพพาน และได้ทั้งรู้ –
เห็นอดีต/ปัจจุบัน ฯลฯ ได้ดีพอสมควร อย่างถูกต้องตรงตามหลักวิชา มาประมวล
เป็นวิทยาความรู้เป็น สุตมยปัญญา – จินตามยปัญญา และให้เจริญเป็น “ภาวนามย
ปัญญา” ให้เกิดศรัทธา – วิริยะ – สติ – สมาธิ และปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นมาเรื่อยๆ
จนถึงปัจจุบัน ด้วยพื้นฐานการศึกษา ระเบียบวิธีการวิจัย – ประเมินผล ทั้งด้วยวิธี
การศึกษาค้นคว้าวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) และด้วยการพิสูจน์

ทดลองปฏิบัติ (Experimental Research) ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยหลักการศึกษาวิจัย และประเมินผลตามทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) นั้นเอง. จึงได้ผลสรุปว่า

“การศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ คือ ‘มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม’ คือ นีวรณ ๕ ด้วยการเจริญภาวนาสมาธิ โดยอาศัยอาโลกกสิณ และพุทธานุสติ ประกอบด้วยทั้งอานาปานสติ และมีศีลเป็นบาทฐาน นำไปสู่การเจริญวิปัสสนาภาวนา ให้เห็นแจ้งในสภาวะธรรม ได้แก่ สภาวะของขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปัจจุสมุปบาทธรรม ๑๒ ให้เห็นแจ้ง – รู้แจ้ง ทั้งในสภาวะธรรม และอริยสัจธรรมตามธรรมชาติที่เป็นจริง ด้วยการปฏิบัติรวบยอดทางจิต – เจริญจิตตภาวนา(ทั้งสมถะ – วิปัสสนา) อบรมใจให้หยุดในหยุดกลางของหยุด ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม (ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗) จนสงบนิ่งเป็นสมาธิแนบแน่นมั่นคง เพื่อละกิเลสเนวรณ (ถิ่นมิทระ – วิจิกิจฉา – พยาปาทะ – อุทธัจจกุกกัจจะ และกามฉันทะ) เครื่องกั้นปัญญา “เป็นการข่มกิเลส (อกุสลา ฌมฺมา) ในระดับกลางๆ ให้จิตใจผ่องใส” เมื่อใจผ่องใส ย่อมปรากฏคุณธรรม (กุสลา ฌมฺมา) ที่เราได้เคยสั่งสมอบรมมา เป็นการมีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเต็มรูปแบบ คือ เมื่อจิตใจผ่องใสจากกิเลสเนวรณเครื่องกั้นปัญญา อกุศลธรรม (อกุสลา ฌมฺมา) ทั้งในระดับหยาบ อันมีอภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิณฺฐิ ย่อมถูกข่มให้ระงับลง พร้อมทั้งกิเลสระดับกลาง คือ กิเลสเนวรณเครื่องกั้นปัญญา ก็ย่อมถูกข่มให้ระงับไป แม้ชั่วคราวด้วยใจหยุดใจนิ่ง เป็นสมาธิแนบแน่นมั่นคงขึ้นเป็นสำคัญ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึง “สี่วิสุทธิ” เป็นศีลบริสุทธิในพระกัมมัฏฐาน เพราะเจตนาความคิดอ่านทางจิตใจบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นแต่บุญกุศล (กุสลา ฌมฺมา) จึงเป็นที่ตั้ง – ที่

เจริญ “จิตตวิสุทธิ” ความหมจดจดแห่งจิต – นำไปสู่ “ทิวฐวิสุทธิ” ความหมจดจดแห่งความเห็น เมื่อเจริญวิปัสสนา – พิจารณาสภาวะธรรม (สังขารทั้งปวง) ให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง และนำไปสู่วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ แม้ในระดับโลกียธรรมในเบื้องต้น ยังเป็น “สมมติ” อยู่ ก็ตาม--เป็นผลให้เข้าถึงกายในกาย เวทนาในเวทนา และจิตในจิต – ธรรมในธรรม ณ ภายใน – เป็นคุณธรรม ณ ภายใน ระดับมนุษยธรรม แล้วผู้ปฏิบัติก็ไม่หลงติดสุขอยู่เพียงนั้น

อาศัยกายในกายในระดับมนุษยธรรม เจริญภาวนาต่อไปได้ถึงกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม ที่บริสุทธิ์ผ่องใส และละเอียดยิ่งขึ้นไป ถึงกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม ในระดับ “เทวธรรม” -- “พรหมธรรม” – “อรุปรหมธรรม” เป็นลำดับ ก็ยังเจริญภาวนาหยุดในหยุด กลางของหยุดให้จิตใจของกายในกายที่เจริญภาวนาอยู่ผ่องใสยิ่งขึ้นๆ เข้าถึงคุณธรรมที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นไป ถึงปรากฏเป็น “ธรรมกาย” เกตุดอกบัวตูมใสแจ่มปรากฏขึ้นมา เป็นธรรมที่ประสมคุณธรรมในระดับโลกุตตรธรรม คือ “พุทธธรรม”

เมื่อเจริญภาวนาเป็นธรรมกายที่ละเอียดๆ ต่อไปจนสุดละเอียด จนญาณรัตนะของพระธรรมกายปล่อยวางอุปาทานในเบญจขันธ์ของกายในภพ ๓ และปล่อยความยินดีในฉานสมาบัติได้แม้ชั่วคราว ปล่อยขาดหมดพร้อมกันธรรมกายที่หยาบจะตกศูนย์ วางหายไป ญาณรัตนะของธรรมกายที่สุดละเอียด และใสบริสุทธิ์ (เป็นวิขัมภณวิมุตติ) ก็จะปรากฏในอายตนะนิพพาน ได้รู้เห็นธรรมกายตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า – พระปัจเจกพุทธเจ้า – พระอรหันตสาวก ของผู้ดับขันธ์ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ประทับโดยสงบตลอดกันหมด อยู่ใน

อายตนิพพานนั่นเอง ตามที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร และพระนิพพานสูตร ที่ได้อาราธนามาแสดงไว้ในบทก่อนนั้นแล

ข้าพเจ้าจึงได้มีศรัทธาในการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ถึงธรรมกาย และพระนิพพานของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง แล้วจึงได้วางแผนชีวิตก่อนบวช ๑๐ ปี เพื่อมาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๕ ณ พัทธสีมา วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร โดยมี เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินุชฌมหาเถร ป.ธ.๘) กรรมการ มหาเถรสมาคม และเจ้าคณะใหญ่หนกลาง อธิบดีสงฆ์วัดสามพระยา กรุงเทพฯ ในครั้งนั้น เป็นสมเด็จพระอุปัชฌาย์ และมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสนมหาเถร ป.ธ.๘) (ในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระพรหมคุณาภรณ์) กรรมการมหาเถรสมาคม และอธิบดีสงฆ์วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญญมหาเถร ป.ธ.๘) ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช องค์ปัจจุบัน อธิบดีสงฆ์วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ เมื่อคราวดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมธีรราชฆาตมุนี เป็นพระอนุสาวนาจารย์ โดยมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายา (พระอิสริยยศในครั้งนั้น) เป็นองค์อุปฐานายิกา เสด็จพร้อมกับพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ฯลฯ ในพิธีอุปสมบทในครั้งนั้นด้วย

ทั้งฝ่ายปริยัติ ได้ตั้งใจศึกษาสัมมาปฏิบัติอยู่ใกล้ชิดคุณครู – อาจารย์ทั้งฝ่ายปริยัติ ได้แก่ พระเดชพระคุณพระวิสุทฐิวงศาจารย์ (ในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าอาวาส และอาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระปริยัติธรรม ในครั้งนั้น)

และทั้งฝ่ายปฏิบัติ (พระเดชพระคุณพระราชพรหมเถร รองเจ้าอาวาส และอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ปัจจุบัน มรณภาพแล้ว) มาตลอด และได้ศึกษาภาษาบาลีจบชั้นประโยค ป.ธ.๓ และนักธรรมชั้นเอก จึงได้มาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายารามตลอดมาตราบเท่าทุกวันนี้.

เมื่อได้มารับหน้าที่ปกครองบริหารกิจการคณะสงฆ์ ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๔ แล้ว ก็ได้ศึกษาบาลีต่อที่วัดหลวงพ่อดุสิตฯ อีก ๓ ปี ก็สำเร็จการศึกษาบาลีชั้นประโยค ป.ธ.๖ เนื่องด้วยติดภารกิจมาก จึงหยุดการเรียนไว้เพียงเท่านั้น และได้มีโอกาสศึกษาหาข้อมูลในการศึกษาสัมมาปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ถึงธรรมกายและพระนิพพานของพระพุทธเจ้าให้ได้ชัดเจน แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เพื่อให้การศึกษาอบรมพระภิกษุสามเณร และญาติโยม ให้ได้ทราบความจริงนี้ ได้ชัดเจน – แจ่มแจ้งขึ้น ดังที่ได้กล่าวมานี้แล้ว

[โปรดดู คู่มือการปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน (เบื้องต้น)]

โดยพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร]